

Slovenski Pravniki

Leto XLVIII. Ljubljana, septembra 1934. Št. 7. — 9.

Posvečeno spominu Antona Randa ob stoletnici rojstva

Anton Randa

1834—1914

Prof. dr. Gregor Krek

Ko me je uredništvo počastilo z vabilom, naj kratko orišem znanstveno osebnost učenjaka, ki mu je bilo usojeno razmeroma dolgo in bogato življenje, polno dela, zaslug in priznanj, se morda ni zavedalo, kaj zahteva od skromnega pisca teh vrstic, enega od tisočih epigonov onih par velikih duhov, ki so inavgurirali sredi preteklega stoletja povsem novo, plodonosno metodo obdeleževanja avstrijskega privatnega prava. Vsi črpamo in množimo venomer svoje znanje iz njihove skoraj neizčrpane zapuščine. Dobrih petdeset let se je Randa znanstveno udejstvoval na malone vseh popriščih privatnega prava v najširšem pomenu besede, in to delovanje naj se oceni pravično in kolikor toliko izčrpno na par straneh? Za to bi bilo treba mojstrskega peresa. Ni sicer težko napisati panegiriko svetovno znamenemu in priznanemu učenjaku. Toda s praznim slavošpevom bi spomin baš velikega moža prej žalili kakor častili. Le kdor se je poglobil v vse spise in jih zna vsestransko in samostojno presoditi, bi bil poklican utemeljevati povsem objektivno veliki sloves, ki ga uživajo duševni vodniki naroda. Ni pretirana skromnost, temveč globoko prepričanje o inferiornosti nas malih potomcev velikih duhov, da sebi odrekamo pristojnost za postavitev dostojnega spomenika. Če sem navzlic temu prevzel poverjeno mi nalogo, storim to le z namenom, da pojasnim širšim krogom

naših pravnikov po svojih močeh in le v glavnih potezah pomen nastopa »češkega Savignyja« v znanstveni areni, ki je zapuščal povsod neizbrisne sledove še v sočasni literaturi, kakor jih bo moči ugotavljati, dokler žive naš državljanski zakonik in njegovi potomci. Ako motrimo pripravljalna kodifikacijska dela mladih slovanskih držav na severu in na jugu, smemo zakoniku in njegovemu odličnemu obdelovalcu prorokovati nepreračunljivo dolgo življenje.

Kot potomec rodbine pravnikov je bil Anton Randa rojen dne 8. julija 1834 v Bystřicah. Oče Vaclav, prvotno advokat, mu je bil takrat justicijar, pozneje okrajni glavar v Přesticah, kjer je l. 1863 umrl. Malemu Antonu je tekla zibelka in prva mladost v dobi popolne reakcije in stagnacije pod Francem II. in Ferdinandom I., v dobi Metternichovega sistema duševnega zapora. Ko je bil Randa promoviran za doktorja obeh prav na univerzi v Pragi (10. junija 1858), se je bil absolutni vladni sistem vsaj začasno zrušil. Nadaljnje njegovo življenje poteka že pod vlado deloma resda le navideznega konstitucionalizma. Julija mes. 1858 je bil imenovan za avskultanta in novembra istega leta za aktuarja pri okrožnem sodišču v Smichovu. Takrat je bil že izšel prvi zvezek Ungerjevega Sistema avstrijskega občega privatnega prava (1856). To delo in zlasti tudi Savignyjev Sistem današnjega rimskega prava sta Rando navduševala za privatno pravo in za novo smer, v kateri bi se avstrijsko pravoznanstvo imelo preorijentirati. Habilitiral se je l. 1860 na praški, takrat po njenem značaju še bistveno nemški univerzi¹ z razpravo Die Lehre von dem Besitze nach österreichischem Recht, ki jo je bil predložil v rokopisu; l. 1862 je bil imenovan za izrednega profesorja na novo stolico državlanskega, trgovinskega in meničnega prava s češkim učnim jezikom, l. 1868 pa za rednega profesorja. Slednje imenovanje se ni vršilo brez zaprek, ker so mu nekateri člani fakultete nasprotovali iz nacijskih razlogov, in se je le vsled posredovanja takratnega naučnega ministra Hyeja in takratnega dekana Habětínka posrečilo doseči sklepčnost fakultetnega sveta. Ko je bila Karlova univerza deljena na češko in nemško, je Randa prestopil na češko juridično fakulteto, ki je bil njen aktivni član do l. 1904,

¹ Šele l. 1865 je Lad. Riegru, borcu pod znanim nam geslom »Nedajme se«, uspelo doseči, da je bilo docentom na prosto dano, predavati češki, in študentom, polagati izpite v češkem jeziku. Ch a r m a t z, Österr. innere Geschichte von 1848 bis 1907, I, 65.

vršeč l. 1883/84 dostojanstvo univerzitetnega rektorja in dvakrat funkcijo dekana pravne fakultete. Med letom 1904, ko je absolviral svoje »častno akademsko leto«, je bil poklican za ministra krajana v Körberjevo vlado² (26. oktobra), pa se je že l. 1906 (2. junija) zopet vrnil v Prago in tam dociral kot honorarni profesor do svoje smrti, ki je osemdesetletnika doletela dne 6. oktobra 1914 v njegovem letovišču v Dobřichovicih.

Randa je napisal poleg svojih splošno znanih osnovnih, daleč preko meja takratne Avstrije slovečih knjig skoraj nepregledno število razprav in ocen in imel poleg akademskih kolegijev mnogobrojna predavanja v pravnih združenjih, zlasti v praški »Právnícké jednotě«.³

Po vnanjem je to vobče potek življenja marljivega in plodovitega akademskega učitelja. Vendar nadkriljuje Randovo delovanje visoko običajne znanstvene, pedagoške in druge zasluge povprečnega profesorja.⁴ Malo je res velikih

² V vlado onega Körberja, ki je bil l. 1900, prevzemajoč vladne posle, uradnikom pravosodnega ministrstva na srce polagal: Man soll sagen dürfen, daß in Österreich der Richter kein Sklave des Buchstabens ist, sondern frei nach dem Geiste des Gesetzes entscheidet, der niemals ein anderer sein kann, als der Geist der Gerechtigkeit. Gedenken Sie aber auch dessen, was die Humanität im weitesten Sinn, die heutige Gliederung der Gesellschaft von uns fordert... Wir wollen die Zeit, in der wir leben, verstehen und darnach handeln (Charmatz, nav. delo II, 143). Ako bi ne bil Körber sam pogostoma pozabil na te svoje pomembne besede, bi bil Randa prvi, ki bi bil poklican z njim sodelovati. Spričo popolnega nerazumevanja položaja slovanskih narodov v državi od strani nemških politikov pa Čehom niti Körberjevih čeških paralelk na učiteljišču v Opavi niso privoščili, še manj so seveda pristali na ustanovitev češke univerze v Brnu. Tako so bila vsa morda dobrohotna prizadevanja od početka obsojena na neuspeh.

³ Izčrpen seznam Randovih spisov gl. Navrátil, Almanach československých právníků, 1930, 366 ss., njegovih predavanj v »Právnícké jednotě« od l. 1864 do 1893 gl. Právník 1914, 736 ss. Članek v Navrátilovem Almanahu je sestavljen po nekrologu, ki ga je napisal Randov učenec Hermann - Otavský za Almanah Češke akademije (1915). Iz njega so povzeti tudi živtopisni podatki našega sestavka.

⁴ Pri tem ne mislimo na izredne zunanje uspehe, ki je bilo z njimi Randovo neumorno in mnogostransko delovanje nagrajeno, in gremo mimo visokih odlikovanj, kakor številnih avstrijskih in inozemskih redov, naslova dvornega svetnika (1882), imenovanja za častnega doktorja najstarejše pravne šole v Bologni (1888) in univerze v Krakovu (1900), mimo rednega članstva (1890) in pozneje predsedništva Češke Akademije, članstva Akademije v Krakovu, članstva gosposke zbornice (1880) in državnega sodišča, povišbe v viteški stan (1898), mimo njegovega imenovanja

mož med onimi, ki jih za to smatrajo suavissimi auditores commilitonesque, dasi so morda napisali toliko, da bi iz njihovih spisov mogli sestaviti cele biblioteke (kakor so tudi oni iz bibliotek sestavljali svoje spise). Apoteoza univerzitetnih profesorjev je imela zlasti v prejšnjih časih svoj izvor pogostoma v navdušenosti akademske mladine, ki se ji je zdel marsikdo velik, ker večjih ni bila spoznala, in ki je ta mladeniški entuziazem nosila seboj v življenje in tako razširjevala sloves od nje oboževanih učiteljev. Dandanašnji je akademska mladež trezna, morda celo pretrezna. Hladno, da ne rečem, nezaupljivo motri vse pojave. Resda ji mnogokrat nedostaje znanja in kritičnega merila. Vendar je »stvarnost«, znak naše dobe, vsekakor sovražnica vsakega precenjevanja duševnega dela. Morda smo se od teh mladih naučili marsikaj tudi mi stari, ki smo v študentovski dobi polni vneme in osebne spoštljivosti prisegli in verba magistri. Ta nauk, ki ga dobivamo dan za dnevom od naše akademske omladine — nam je morda koristnejši kakor njej —, pa seveda tudi izkustvo sta nas napravila pravičnejše tako napram onim, ki briljirajo z blestečo retoriko ali z ogromno, a ne pretežno znanstveno prtljago, kakor tudi napram onim, ki se resnično odlikujejo kot voditelji vede, kot tvorci novih idej, kot ustanovitelji novih metod in šol: ne zamenjavamo jih več z lepobesedniki, z epigonskimi mnogopisci in slučajnimi avanturisti.

V tem smislu popolnoma zavedajoč se, da izrekamo tehtno besedo, smemo Rando upravičeno imenovati velikega moža, in sicer ne morda gledajoč na njega kot Čeha in Slovana, temveč povsem objektivno. Ne moti nas niti jubilejno razpoloženje. Nasprotno! Vprav sedaj, ko praznujemo stoletnico njegovega rojstva in obhajamo dvajsetletnico njegove smrti, ko nas loči že zadostna distanca od Randovega udejstvovanja in ko živimo vrhtega v dobi pod-

za ministra krajana in za tajnega svetnika (1904). Petdesetletni profsorski jubilej je dal naučnemu ministru Hussareku povod za lepo, nad vse častljivo pisanje (objavljeno tudi v ÖAGZ. 1912, 240). Ob njegovi osemdesetletnici so mu poslali vse avstrijske in poljske pravne fakultete in bolognska univerza, najvišji avstrijski državni dostojanstveniki (med njimi Klein, Ruber, Schauer), znameniti zastopniki avstrijske civilistike (Em. Adler, A. Ehrenzweig, Grünhut in drugi) gratulacijske adrese in čestitke, ki so z njimi izrazovali visoko spoštovanje in občudovanje njegovega plodonosnega dela i. t. d. Ocenjam moža po njegovem pomenu za vedo, za češko univerzo in za nacionalne pravice njegovega naroda.

cenjevanja dobrin, ki so jih naši predniki z velikim trudom, z vzorno vztrajnostjo in težkimi žrtvami pridobili nam ne-hvaležnim dedičem, — baš sedaj motrimo njegov pojav bolj kritično nego kdaj poprej. Slovesni trenutek nas zlasti ne more zapeljati k povzdigovanju Rande na piedestal genija. Zato mu po našem mnenju manjka ona prvobitnost in samoniklost, ki bruha iz sebe povsem nove ideje, ne meneč se za posledice, ona nezavedna slepost in otroška naivnost, ki vendar ustvarja nov miselni svet, ona nepraktičnost, ki ji je cui prodest deveta briga, in — rekel bi — ona neodvisnost od lastne volje, s katero odkriva genialen človek nekam nagoni in slučajno skrivnosti sveta in življenja. To je morda dobro. Saj so ravno na poprišču prava genijalni ljudje za uporabo pozitivnega prava pogostoma malo prispevali. Mirno pa smemo reči, da je bil Randa — morebiti baš zbog eminentnega smisla za prakso — fenomen, brez katerega si avstrijske privatnopravne literature preteklega stoletja niti misliti ne moremo; nič manj edinstven pojav kakor Jožef Unger.

V svojem govoru, ki ga je imel v spomin Ungerju⁵, je Emil Strohal skoval besedo o knjigah, ki bi jih mogli primerjati z nadomestnimi stvarmi, ne da bi morale biti zato že slabe. Kakor o Ungerjevih, tako se sme tudi o Randaovih velikih delih trditi, da so nenadomestna.

Zakaj?

Randa ni bil civilist, kakršnih šteje tudi avstrijaciistična literatura na ducate, nego mož, ki je z Ungerjem vred napravil ostro cezuro med znanstvenim obdelovanjem državljanskega zakonika pred njima, in onim, ki sta ga sama uvedla.

Stvaritelji avstrijskega državljanskega zakonika, med njimi zlasti Martini in Zeiller, so bili pripadniki prirodopravne šole, ki je učila, da se pravilno pravo naslanja na načela, ki jih vsakemu mislečemu človeku razodeva njegov razum. To iz človeškega razuma izvirajoče pravo je vsled tega obče pravo vsega človeštva, enako za vse narode in vse čase, kakor človeški razum sam. V tem se zrcali svetovni nazor racijonalizma, ki so ga pridigali francoski enciklopedisti. Revolucija je prenešena na pravno polje: Nimamo nobenega razloga spoštovati, kar je zgo-

⁵ Josef Unger †. Gedenkrede, gesprochen von Emil Strohal am 18. Dez. 1913 in der Aula der Wiener Universität bei der von der Wiener Juristen-Fakultät und der Wiener Juristischen Gesellschaft veranstalteten Gedenkfeier, Jena 1914, 14.

dovinsko nastalo. Edino le pamet nam pove, kaj je pravo. In pamet nam pove, da so vsi ljudje enaki, da imajo torej enake pravice. Pravičnost, enakost pred zakonom in svoboda, omejena le, kolikor to zahtevajo svrhe občestva, to so temeljne pravice človeštva. Na njih podlagi — tako so argumentirali — si ustvarjamo novo, idealno pravo vsega človeštva. Vesel optimizem in aktivizem je zavladal v teh duhovih. Smatrali so se poklicane, izdati povsem nove zakonike in so zares ustvarili take, da jih mora še današnji rod naravnost občudovati. Toda ti sijajni uspehi na legislativnem polju so samo na videz plodovi prirodopravne teorije, v resnici pa produkti izredno temeljite izobrazbe in nadarjenosti prirodopravnikov. V njihovem razumu so delovale pridobitve mnogostoletnega razvoja prava, filozofično utemeljene po *Kantovem* receptu. Pravna pravila pa, ki jih je dozdevno ugotavljal človeški razum apriorističnim potom, so bila v resnici sediment historično pridobljenega pravnega čuta in znanja, ki so jima zakonodavci dali izraza in ki sta bila le zaradi svojega naravnega, zgodovinsko pogojenega nastanka sposobna živeti. Pravo ni in ne more biti povsod in vedno enako, niti v svojih idealnih ciljih ne; vselej in povsod je zrcalo kulture izvestnega naroda v določeni dobi. Pravo je živo bitje in se razvija in preosnavlja z narodovo kulturo, dasi je včasih res podoba, kakor bi ga ustvarjali ljudje le s svojim razumom. Pravo in abstracto je beseda brez vsebine; ono eksistira le v obliki konkretnih, pozitivnih norm. Kot pojav kulture in kot zgodovinski produkt mnogobrojnih, včasih težko spoznatnih in še ne poznanih sil doumemo pravo le tedaj, ako te sile odkrijemo in ugotovimo, iz česa je norma nastala, kako je postajala in postala. Proučevanje vezi med sedanjim pozitivnim pravom in njegovimi viri je bil postulat historične šole, ki se je začela razvijati koncem 18. stoletja in ki ji je bil prvobornik in najsijajnejši zastopnik *Savigny*. Njegov nauk je bil: Da ne obtičiš pri zunanostih, pri besedah zakona, temveč spoznaš njegovo vsebino, njegov smisel, ti je izslediti žive medsebojnosti, ki vežejo sedanje pravo s pravom preteklosti.

Ti spoznatki se nam zde danes že skoraj banalni. Toda v Avstriji se z njimi še dolgo časa po izidu državljanskega zakonika niso okoriščali. Vsa generacija avstrijskih pravnikov začetkom 19. stoletja je stala pod vplivom prirodopravne doktrine v smislu *Kristjana Wolffa* in *Martinija* in smatrala zakonik za popolnoma novo tvorbo razuma, za edini predmet proučevanja, za nekaj povsem

samoniklega, absolutnega, s čimer je postalo vse prejšnje pravo brezpomembno. Zato sta se bavili teorija in praksa prvih štirih desetletij 19. stoletja malone edino le s samim tekstom, ki so ga razlagali nekritično, suhoparno in površno od besede do besede brez ozira na to, kakšno mesto zavzema določba v sistemu in ne glede na razvoj, ki se mu ima zahvaliti za svojo existenco. Beseda zakonodavca vladarja⁶ in njen najožji tedanji smisel, slepa vera v suhe črke so bile svetinje tem v absolutizmu in formalizmu vzgojenim pravnikom.⁷ Bili so verni Mefistovi učenci: Im Ganzen — haltet euch an Worte! Dann geht ihr durch die sichere Pforte zum Tempel der Gewißheit ein. Posvečali so vso pozornost telesu zakona, a se niti najmanj niso prizadevali dognati duha, ki ga preveva, vodilne ideje, ki so v zakoniku utelešene, ideje pravičnosti, svobode in enakosti. Saj se je ravno ta duh naravnost protivil mentaliteti komentatorjev kakor tudi tedanjih reprezentantov zakonodavstva in njihove birokracije, robske služiteljice obupne reakcije, ki jo slika takrat (1831) še anonimni »dunajski poet« Anastazij Grün, sam nemški aristokrat od nog do glave, v svojih »Sprehodih« z najtemnejšimi barvami in pikro satiro:

Ein'ge Nacht ist eingebrochen übers ganze arme Land,
 Ein'gen Nebels dichte Schleier ruhn darüberhin gespannt;
 Mond und Sterne sind erblichen, ein Gestirn doch blieb noch immer:
 Nur das Sternbild des Krebses, deutungsvoll in fahlem Schimmer.

Od pravnikov te dobe ni bilo pričakovati napredka v razumevanju zakonika, čigar duh jim je bil nepoznan ali tuj. Tako se tudi niso mogli povzpeti do pojmovanja pravnih institutov in do zgraditve znanstvenega sistema. Rezultat sterilnega udejstvovanja paragrafske jurisprudence je nekaj slabotnih komentarjev, ki niti praktikom niso nudili več, kakor besedilo zakonika in razlaganja, s katerimi ga je bil opremil glavni referent Zeiller v svojem komentarju. Saj jim je dostikrat nedostajalo še razumevanja za ta razlaganja. Ne glede na to niti prirodoopravna teorija sama ni

⁶ Pripoveduje se celo, da je cenzurirala dunajska pravna fakulteta Ungerjevo kritiko o. d. z. kot neke vrste žaljenje veličanstva in da ga zbog tega ni pripustila h habilitaciji (Krek, Pomen rimskega prava 31). Čeprav je Wlassak to legendo ovrge, je vendar značilno, da je mogla sploh nastati, in da Unger ni postal privatni docent na Dunaju, temveč takoj izreden profesor v Pragi (Strohal, op. cit. 9 s.).

⁷ O slični usodi francoskega zakonika prim. Colin-Capitant, Cours élém. de droit civil franç.² I, 31 s.

imela v sebi prav nobenih razvijalnih potenc. Ako se da idealno, za vse narode in čase primerno pravo čisto razumskim potom skonstruirati, tedaj ni, čim je enkrat zakonjeno, nobene možnosti, da napreduje. Kakor je prirodno pravo v legislativnem pogledu s svojim afirmativnim aktivizmom rodilo najlepše sadove, so vendar njegova bistveno pravilna in napredna pravila, pogrešno opremljena z atributi vesoljnosti in večnosti, sokriva, da so ostale stečevine takrat z učenjaškim bleskom in vsemi kritičnimi pripomočki nastopajoče historične šole neuvaževane in da jih nihče ni fruktificiral za obdelovanje avstrijskega državljanskega zakonika. Podcenjujoč pomen zgodovinskih virov, so bili v Avstriji mnenja, da so redaktorji s formalno odpravo rimskega prava in drugih prav, iz katerih so bili črpali, pretrgali tudi popkovino, ono kontinuiteto, ki je bilo novo pravo z njo po svojem postajanju vendar navezano na preteklost. Za praktično uporabo in znanstveno obdelavo zakonika je bila prirodnopravna teorija jalova, isto tako jalova, kakor njenim načelom povsem nasprotujoča podjarmljena duševnost policijske države. Le tako si moremo razložiti popolno stagnacijo avstrijskega pravoznanstva začetkom 19. stoletja navzlic temu, da je novi zakonik vse dotedanje privatnopravne kodifikacije visoko nadkriljeval in da je dal odlično podlago za znanstveno obdelavo v napredni smeri. Le tako pa je moči oceniti pravilno epohalni pomen onih znanstvenikov, med njimi tudi Rande, ki so iztrgali to revno »pravoznanstvo« iz objema letargije in ga dvignili do znamenite produktivnosti.

Sedaj seveda vemo, da niti kodifikatorji 18. in 19. stoletja prava niso ustvarjali, temveč da jim je bil glavni vir navzlic vsem nasprotnim opominom z najvišjih državnih mest predvsem rimsko pravo v obliki one dobe, iz katere so redaktorji izhajali, in da so poleg tega pripomogli do zakonske pripoznatve mnogim nemško-pravnim nazorom in pravilom, normam starejših domačih in inozemskih zakonov in sodne rabe, ki so jih presadili v kodifikacijo pod etiketo prirodnopravnih pravil. Da se pa vsega tega zavedamo in izvajamo iz te zavesti naravne posledice v smeri metode, to je zasluga Jožefa Ungerja in tistih par odličnih mož, ki so z njimi vred prvi začeli obdelovati avstrijsko privatno pravo znanstveno. Šele liberallec Unger, ki sam o sebi pravi, da je rojen l. 1828, a da je luč sveta zagledal šele l. 1848, je zavoženo literaturo, ki je bila obtičala v onemoglem sholastičnem besedičenju, dvignil iz brezupne otrpnelosti in jo vodil z novimi silami v novi smeri. Kažipot

je bilo njegovo epohalno nastopno predavanje, ki ga je imel 8. oktobra 1853 kot izredni profesor praške univerze in ki razodeva že njegov naslov ves program novodobne struje: O avstrijskem zasebnem pravu v sistematični razložbi in v primeru z rimskim pravom, s starejšim avstrijskim pravom in z zakonodajami inozemstva. S tem se je začelo povsem novo, sistematsko, pravnozgodovinsko, dogmatično, primerjalno in kritično obdelovanje o. d. z., ki ga je Unger par let pozneje (1856) dejansko inavguriral s prvim zvezkom svojega Sistema.

Prvi je bil torej brezdvomno Unger, ki je dal avstrijski civilistiki povsem nove impulze. Toda če bi ne bil imel svojega programnega govora ob času, ko je bilo Randa še le devetnajst let: kdo ve, ali bi ga ne bil govoril Randa? Svoj habilitacijski spis je Randa predložil l. 1860 v dvajsetšestem letu, le eno leto starejši od Ungerja, nastopajočega z omenjenim predavanjem. Ako bi rojenice poklonile Rando češkemu narodu par let prej: morda bi bil Randa postal zastavonoša nove struje in užival slavo prvenstva, ki je z njo Unger ovenčan? Dasi so take domneve in kombinacije same na sebi brezplodne, imajo vendar ozadje, s katerega odseva Randovo delo v posebno jasni luči. O položaju, ki ga zavzema učenjak v zgodovini svoje vede, ne odločujejo vselej edino njegova dela. Često so soodločilni tudi slučajni momenti.⁸ Komur je usojeno delovati v dobi, ko njegova veda stagnira in išče izhoda iz mrtvila, ali pa ko doživlja preobrat ali regeneracijo, ta uživa veliko prednost, da prvi orje ledino in pripravlja bodočim generacijam zemljo za nadaljnje plodonosno delo. V tej srečni znanstveni konjunkturi sta se začela udejstvovati Unger in Randa, ker je bila z ene strani avstrijska civilistika neproduktivna puščava, dočim je na drugi strani baš takrat historična šola hodila svojo zmagovalno pot po zapadni Evropi, zastopana po romanistih kakor so Hugo, Savigny, Puchta, Keller, Bluhme, Bethmann-Hollweg, po germanistih Eichhornu, Jakobu Grimmu, Homeyerju in drugih, in ker je poleg teh več ali manj esoteričnih historikov nastopalo že tudi lepo število historično orijentiranih pozitivistov, kakor zlasti Wächter. Pri tej samo na sebi za oba učenjaka enako ugodni konstelaciji je usoda podelila Ungerju še posebno

⁸ Mitteis v svojem nekrologu Emilu Strohalu, Jherings Jahrb. 1915, 46.

prednost, da je bil baš toliko let starejši od Rande, da je mogel izdati že prvi zvezek svojega Sistema, ko se je moral Randa še ukvarjati s takrat nikakor ne spodbudnim prakticiranjem pri sodiščih. Kakor na Ungerja,⁹ tako so Savignyjevi spisi, posebno pa njegov System des heutigen römischen Rechts dokazno tudi na Rando vplivali elementarno. Kakor Unger pa je znal tudi Randa recipirati kritično samo one osnovne ideje historijske struje, ki so bile sposobne oploditi moderno pravoznanstvo, razvijajoče se na podstavi novih kodifikacij. Sodobno življenje, iz katerega sta vzemala praktične primere, jima je bilo izhodišče, pa tudi cilj razmotrivanj, ki so kulminirala v aplikaciji praktikablega prava na take primere.

Kakor rečeno, ne more biti govora o izpodbijanju mesta prvobornega in ustanovitelja avstrijske privatno-pravne vede, ki si ga je priboril Unger. Toliko pa smemo morda domnevati, da sam Unger ne bi bil dosegel popolnega preobrata literarne smeri in sodstva, ako bi se skoraj istočasno ne bili pojavili nekateri možje izrednih talentov, brezprimerne marljivosti in istega, pod vplivom historikov nastalega znanstvenega prepričanja, kakor Randa ali Exner, ki so se z vneto oprijeli pobud, sprejetih le posredno tudi od Ungerja.¹⁰ K tej domnevi nas upravičuje tudi mnogo podobnosti v življenju, osebnosti in delovanju, ki jih zasledujemo zlasti pri Ungerju in Randi. Že po svoji sposobnosti, odločiti se v vsaki situaciji za to, kar je smoteno, sta bila oba politika, v poznejših letih tudi aktivna. Precenjevanje vladarjevih emanacij je bilo Randi prav tako tuje kakor Ungerju. Če je leta 1867, liberallec, na stežaj odpiral okna v svobodno motrenje pravnih tvorb, v neutesnjeno razumevanje zakona v duhu njegovih avtorjev, je imel Randa kot zaveden Čeh in delujoč v dobi, ko so se morali njegovi rojaki boriti za vsako drobtinico pravice, še manj povoda, držati se robsko besedila zakona, ki ga je bil izdal tujeroden, Slovanstvu nenaklonjen monarh. Pohlep po spoznanju resnice je gnalo oba na odprto morje prostega izsledovanja. Kakor vsi moderni znameniti civi-

⁹ Cf. Strohal, nav. delo 5.

¹⁰ V tem nas utruje Exner v predgovoru k svoji l. 1867, torej trinajst let po prvem zvezku Ungerjevega Sistema, izišli monografiji Die Lehre vom Rechtserwerb durch Tradition. Ob Randovi osemdesetletnici je pravna fakulteta nemške univerze v Pragi poslala mojstru svoje čestitke kot »soustanovitelju moderne avstrijske privatno-pravne vede«. Gl. Právník 1914, 750, kjer je objavljenih mnogo drugih adres in voščil znamenitih korporacij in mož zunaj Češkega. Cf. op. 4.

listi, sta stala oba sredi vrvenja vsakdanjega življenja: Randa že v početku kot sodniški uradnik, pa tudi v poznejših letih kot član državnega sodišča, Unger kot dolgoletni njegov predsednik. Oba sta se okoriščala spoznanj historične šole; vendar jima ni mogel prijati retrospektivni doktrinarizem nemških historikov, osobito romanistov, ki je bil njihov program v glavnem izčrpan s proučevanjem rimskega prava in njegovega razvoja od njegovih prazvorov in ki so na ta način končno izgubili vsako zvezo s sodobnim pravnim življenjem. Že objekt raziskavani je različen: avstrijski novostrujarji imajo pred seboj nov zakonik; njih pogled je obrnjen predvsem v sedanost in bodočnost, da bi novo pravo čim bolj prilagodili potrebam sodobnega življenja. Pandektistom je bil predmet le rimsko pravo tudi tedaj, kadar so se bavili z veljavnim, torej občim pravom. Preko tega niso iskali potov do praktikablil norm, nego se le zanimali za njihovo zgodovino. Njihove oči so gledale v prvi vrsti nazaj, v preteklost. Kot absolutni oboževalci pravne zgodovine so bili historiki te dobe zvečine v svoje vire zakopani učenjaki, ki v njihovo delavnico sveži zrak sodobnega življenja ni imel dostopa. Ker pravo nikakor ni izdelek razuma in volje, temveč nezogiben produkt organsko razvijajoče se pravne zavesti, je bilo njihovo legislativno geslo kvietistični »Laissez aller!« (gl. Savignyjev spis Vom Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung) in usodna bi bila ta koncepcija končno tudi v legislativnem pogledu, da ni izzvala njena enostranost odpor, ki se je pojavljal kakor v Nemčiji (n. pr. Thibaut Ueber die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches für Deutschland), tako tudi v Avstriji. Kar učita Unger in Randa, je večjidel živo pravo; zgodovina dogem jima je le pomočnica pri razlaganju, ne pa samosvrha. Bavila sta se temeljito z rimskim pravom, z doktrino in prakso 18. stoletja, vsled tega tudi s starejšim nemškim, Randa s posebno ljubeznijo tudi s starim slovanskim pravom, a vse to le kot s sredstvom za čim zanesljivejše razlaganje pozitivnega zakona v njegovem duhu in njegovi tendenci. Izhajajoč od pravne zgradbe, sezidane iz starega in novega stavbnega materiala, sta imela le en cilj pred seboj, da adaptirata to stavbo čim udobneje za sodobne ljudi, kolikor dopuščajo ideje, ki so v zakoniku utelešene. Značilno je, da v spisih obeh pravnikov kar mrgoli praktičnih primerov, deloma izmišljenih, deloma prevzetih iz judikature. Zlasti je bil Randa prežet one večne resnice, ki jo je Bogumil Goltz izrazil kratko in jedrnato: Theorie

und Praxis sind eins und bleiben doch zwei wie Materie und Geist, wie Seele und Leib, wie Mann und Weib, wie Denken und Schauen.

Zasledujoč zgodovino pravoznanstva, vidimo, da so v napakah predhodne struje in enostranskem poudarjanju le enega cilja krali sledeče struje. Najprej pobijajo metodo in teze predhodnikov. Iz tega prvotno negativnega udejstvovanja, ki odkriva napake prednikov, se skristalizira pozitiven program, ki povečuje predvsem to, kar je prejšnja doba podcenjevala, ki pa zapade hkrati drugi, vendar bistveno isti napaki, da podcenjuje, kar so predniki precenjevali. Po glosatorjih idealistih komentatorji realisti; za njimi zopet teoretska učenost elegantne jurisprudence, kateri je moral slediti ponovno prevrat: nemški praktiki in prirodopravniki. Obedve šoli sta soglašali v preziranju zgodovine prava in s tem izzivali odpor v historikih, ki jim je bila zgodovina in teorija glavna zadača, praksa zanemarjena. To večno tekmovanje med teorijo in prakso, med preteklostjo in sedanostjo so ukinili Unger in njegovi sodobniki, v Nemčiji osobito tudi Wächter, in šele odtelej se začne doba blagodejne sinteze, ki je gotovo eden izmed glavnih razlogov, zakaj so posebno tudi Randovi spisi imeli izreden uspeh, odmevajoč v teoriji in praksi.

Nenaklonjen brezplodnim refleksijam pojmuje Randa pravo tako rekoč z vidika dramatika. Zasledovanje sodobnih življenjskih pojavov in potreb je neobhodno zlasti pri civilistu, kateremu mora biti izhodišče aplikacije zakonik, ki se je v teku dolge dobe vendar že postaral. Saj so se izza leta 1811 za življenja mojstra Rande do cela izpremenile politične, gospodarske, socijalne in prometne razmere. Pomislimo le, da je bil med izdajo o. d. z. in Randovim nastopom v javnosti kmetski stan osvobojen osebnih in stvarnih spon. Absolutni režim se je moral umakniti konstitucionalizmu; sistemu prisilnega jopiča je sledil liberalizem, ki je poudarjal svobodno voljo p o e d i n c a in s tem šele deloma realiziral ideje, ki prevevajo že stari o. d. z. Kot plod sodelovanja širših mas, ki ga je omogočevala splošna volilna pravica, je končno tudi v zakonodavstvu nastopila doba socijalnega svetovnega nazarja: zajemljaji družbenih zajednic, obči blagor je geslo sledeče in v večji meri sedanje dobe. Zaščita človeka poedinca ne kot takega, marveč kot člana družbe, je rdeča nit, ki se pleče skozi moderno zakonodavstvo. Z daljnosežnimi iznajdbami v tehniki je združeno intenzivno go-

spodarstvo in napredovanje industrije; pojavlja se razredni boj med podjetništvom in delavstvom in obojestransko organiziranje. Veliki izumki, ki služijo prometu in razširjevanju civilizacije, pospešujejo trgovino in obrt v nepredvideni meri. Vse to je preživel zakonik in je bil doživel Randa, ko je legel v grob. Jasno je, da o. d. z. temu vsestranskemu preustroju ne more vselej zadostiti. Kolikor ni prišlo do uzakonitve specialnih norm, mora pravnik abstrahirati norme za nove pojave iz starega zakonika. Da je to navadno mogoče, je odlično spričevalo ne samo za zakonik, temveč tudi za one, ki ga interpretirajo v njegovem svobodomiselnem duhu. Če bi bilo tako postopanje pri kazuistično koncipiranem zakoniku, pa tudi pri zakoniku izključeno, ki ne dopušča, kakor o. d. z. dopolnitve vrzeli v največji meri, je prav tako gotovo in zgodovinski dokazano, da izpolnjuje tak zakonik svoj namen in svojo misijo le v rokah pravnikov, ki znajo izslediti s čarodejno šibico zaloge zlatih misli, zakopanih in skritih pod priprostim besedilom. Med temi v pravem smislu modernimi pravniki gre poleg nekaterih drugih izvoljencev odlično mesto Antonu Randi. Nikdar se ne ogne vprašanjem, ki so nastala šele vsled izpremenjenih razmer in na katera gramatični interpret naravno ne najde odločbe v zakoniku, in vselej vpraša, ali doseženi rezultat tudi ustreza praktičnim svrham. Nesmotreni rezultati se odklanjajo in ves arzenal pojmovne jurisprudence in dialektike se uporablja le v dosego praktično ustrežajočih ali vsaj sprejemljivih posledkov. Toliko daje tudi socijološki metodi, kar ji gre.

To razumevanje realnosti in teleologične ideje v pravu se zrcali pri Randi tudi v njegovih številnih legislativno-političnih spisih, v katerih ali samo na splošno skicira glavne misli de lege ferenda ali sam stavi konkretne predloge ali pa podvrgava že izdelane zakonske načrte kritični presoji. V prvo skupino spada n. pr. l. 1867 objavljena obširna razprava *Der Erwerb der Erbschaft nach österreichischem Recht*, ki jo je spisal Randa vzpodbujen po Ungerjevem spisu *Die Verlassenschafts-Abhandlung in Oesterreich*¹¹ in zlasti po avstrijskem zakon-

¹¹ Unger sam pravi o Randovem spisu (ÖAGZ): Diese Monographie ist mit so viel Sachkenntnis und gewissenhaftem Fleiße, so selbständigem Urteile und so echt wissenschaftlicher Methode geschrieben, dass wir sie unbedingt zu den besten Arbeiten auf diesem Gebiete rechnen dürfen.

skem načrtu O pridobitvi dediščine iz leta 1866. Oba spisa sta svojčas vzbujala občo pozornost. V Avstriji pa niti Ungerjeva niti Randova polemika zoper zapuščinsko razpravo praktično ni odmevala. Mnogostoletno življenje tega pravnega instituta in prednosti, ki so združene z oficijalno maksimo, kadar gre za zaščite potrebne interesente in za nepremičnine, so bili močnejši od vseh teoretičnih pomislekov in praktičnih prigovorov nevšečnosti, ki včasih izvirajo iz zavlačevanja in stroškov. Sicer Randa ni sledil za odpravo zapuščinske razprave, temveč samo za to, da se skrajša in poenostavi. Splošno znano je njegovo mnenje o reviziji tridesetega poglavja drugega dela o. d. z., ki mu je dal slediti v drugem izdanju svoje knjige o obveznosti povračila škode (1908) kot njen dodatek samostojno izdelan načrt tega poglavja, s katerim so se v najnovejšem času obilno okoriščali češkoslovaški projekti in v manjšem obsegu tudi jugoslovanski načrt državlanskega zakonika. Enako velja tudi glede istotam objavljenega načrta sosedskega prava. Če je Randa napisal kritične pripombe k načrtu ruskega državlanskega zakonika (Právník 1904), k načrtu ogrskega bračnega prava (ib. 1888), k načrtu nemškega zakona o prometu z motornimi vozili (Goldschmidts Z. 1909), tedaj se umeje pač po sebi, da je zavzemal svoje stališče tudi napram reviziji avstr. o. d. z. (ÖNZ. 1910; Právník 1911). Vsak nov življenjski pojav, vsaka nova ideja, vsak nov zakon ali zakonski načrt je odmeval takoj v Randovem delovanju tudi tedaj, kadar ni šlo ravno za predmet njegovih strok.¹² Tu in v opombi navedeni spisi

¹² Tako se je prvi potegoval za omejeno »odgovornost« pridobitnih in gospodarskih zadrug poleg neomejene v nasprotju k Schulze-Delitzschevemu sistemu (Právník 1867) in s tem predlogom v Zakonu od 9. aprila 1873 tudi prodr. Po izidu tega zakona se je takoj bavil z nekaterimi dvomljivimi vprašanji tega zakona (Právník 1873, 1874; ÖAGZ. 1874). L. 1868 je napisal kritiko o načrtu zakona o razveljavi oderuškega zakona (1868), l. 1869 o novi ureditvi odgovornosti železnic za poškodbe in usmrtnitve ljudi (ÖAGZ. 1869). Ko je izšel l. 1871 zemljiškooknjižni zakon, se je ročno posvetil vprašanju vpliva tega zakona na obče državlansko pravo (Právník 1872), in pozneje ventiliral marsikateri problem tudi de lege ferenda, n. pr. problem, ali naj se vpisuje javno (državno in občinsko) dobro v javne knjige (1886). Načrti delniškega zakona so Randa dali povod za izpreminjevalne predloge (ÖAGZ. 1875; Právník 1883). Izdal je številne osnovne razprave o novem trgovinskem zakoniku, kritične pripombe k načrtu zakona o posojilnicah (Právník 1866), h konkurznemu zakonu (ibid. 1869), k Zakonu o javnih skladiščih (ibid. 1889), k Zakonu o trgovinskih pomočnikih (kot dodatek k češki in k nemški

pravno-političnega značaja so samo primeri. Našteti jih vse ali celo razpravljati o njih, je v okviru tega članka nemogoče. Smelo trdimo, da je bila Randova delavnost v tem pogledu neprimerno živahnjša in obsežnejša, kakor katerega koli od ostalih znamenitih Randovih sobojevnikov, zlasti tudi od Ungerjeve in Exnerjeve. Ta panoga njegovega teoretično-praktičnega udejstvovanja je vplivala in vpliva deloma še sedaj blagodejno na zakonodavstvo, ker se Randa nikoli ni zadovoljeval z zgolj negativno kritiko. Vselej je stavil pozitivne predloge, kako bi bilo od pomoči grajanim nedostatkom in napakam. Takih pospešujočih, v pravem smislu produktivnih ocen je mogel podati le pravnik, ki je imel bistro oko za dogodke okrog sebe in zdrav smisel za praktične potrebe ter sposobnost, dati svojim mislim tudi točno, v zakonskih tekstih uporabno dikcijo. Vse te vrline je Randa dokazoval tudi s svojim malo opaženim zakulisnim delovanjem v gosposki zbornici, kjer je sodeloval intenzivno pri raznih modernih zakonskih predlogah, n. pr. pri civilnopravnem redu, pri avtomobilskem zakonu, pri zakonih o čeku, o družbah z omejeno odgovornostjo, o zavarovalni pogodbi, pri noveli k o. d. z. i. t. d.

Aktualnim legislativnim problemom pa je posvečal Randa vso pozornost ne le v monografijah in posebnih člankih ter v komisijah gosposke zbornice, marveč tudi v svojih velikih sistematičnih delih, in to na občudovanja vreden način in s posebnim elanom baš v času, ko je pisec že bil dosegel starost, ki jo prisoja človeku psalmist. Zasedujoč nove tvorbe gospodarskega, prometnega in socialnega vzleta je n. pr. v raznih izdanih svoje knjige o odškodnitveni obveznosti razpravljal, istočasno z nastopom novih pojavov, o odgovornosti za škodo vsled avtomobilskega prometa in zagovarjal poostreno odgovornost za škodo, nastalo vsled električnih naprav in vsled zrakoplovstva, glede katerega se odločuje celo za odgovornost za »višjo silo« (prim. 3. izdanje sedemdesetdevetletnega starčka!). Istotako je v svojem Avstrijskem trgovinskem pravu spoznal veliko važnost, ki gre žigom in vzorcem in pobijanju nepoštene tekme v

izdaji svojega Trgovinskega prava, 1910) i. t. d. L. 1896 je izšlo njegovo mnenje, oddano X. shodu advokatov, o načrtu Zakona o organizaciji sodišč (skupno s prof. O. Friedmannom), v katerem se Randa v glavnem omejuje na kritiko določb o sodnikih (zunaj tega okvira in tem manj pričakovano pa brani stari »vložni zapisnik«).

gospodarskem svetu. Z preizkušeno točnostjo je obdelal v 2. izdanju podrobno že tudi novi, socialnopolitično pomembni Zakon o službeni pogodbi trgovskih pomočnikov od 16. jan. 1910 (I, 220 do 259) in Zakon o družbah z omejeno odgovornostjo od 6. marca 1906 (II, zlasti 293 do 337). Kakšna zavidanja vredna starost! Das Alte stürzt! Es ändert sich die Zeit und neues Leben blüht aus den Ruinen. Randa se je do zadnjega tesno oklepal novega življenja. Zato se tudi ni postaral, nego je iz cvetočega življenja venomer črpal nove moči, ki je z njimi temu življenju pomagal do priznanja v pravo, s tem nadkriljujoč marsikaterega mladega pisca. Ne hoté se spominjam globoko občutene refleksije našega Ivana T a v č a r j a: Ko bi človek vedel, kdaj je njegovega življenja pomlad! Kdaj? Ali tedaj, ko ti temni lasje senčijo čelo, ali tedaj, ko ti beli sneg venča glavo? Časih to ni sneg, časih je to cvet češnje v zelenem logu...

Spričo empirično-utilitarističnega pojmovanja življenja ni čuda, da Randa ni bil vnet za spekulativno-filozofske ekskurze. Vsa filozofija mu je bila zgodovina, ki nas uči s pomočjo primerov. Prav je imel. Dogmatik ne sme zaiti v labirintu filozofskih sistemov. Kolikor se naslanja zakonik na izvestna etična ter pravno- in družbenofilozofska načela, kolikor se to filozofsko pojmovanje zrcali v njegovih pozitivnih predpisih in je vsled tega seveda dobrodošel pripomoček za pravilno razumevanje norm, toliko je filozofija tudi za dogmatika plodonosna. V ostalem je pravo področje, na katerem se filozofija praktično udeje, pravna politika, iskanje »pravilnega« prava. Najboljši dokaz nam je življenje zares genialnega J h e r i n g a. Izhajajoč od historije in konstruktivnega pravoslovja je čedalje bolj vse svoje izredne sile posvečal dograditvi svojega filozofskega sistema svrhe prava in končno že skoraj izgubljal realna tla pod nogami. Navzlic globoki učenosti, sijajni duhovitosti in mamljivi dialektiki so njegova velika dela vendar le hladni umetni ogenj, ki fascinira, in premnogokrat si želimo mirne tople luči, pod katero dozoreva seme v plod. Razmeroma malo tehta, kar je dal Jhering pravniškemu svetu za praktično uporabo prava. Ravno v nasprotni smeri gre razvoj pri Randi, ki iščemo pri njem zaman čisto spekulativnih razmotrivanj, bleščečih domislekov, presenetljivih aforizmov in krilatic. Njegova prva šola ni bila pojmovna jurisprudenca, temveč skromna sodna praksa, smotrena uporaba pozitivnih norm na vsakdanje pravne dogodke. Pravniku, ki je imel najprej posla z aplikacijo pozitivnega prava na

življenjske odnošaje, je bila svrha prava nekaj samoumevnega, vsled tega od začetka nezavedno glavni kažipot pri odločevanju. Sredi utripajočega življenja stoječ, je moral doseči prepričevalne rezultate baš vsled realnega pojmovanja prava, vsled neprestanega kontakta s prakso, od le-te učeč se potrebe in smotre, a njo pospešujoč s teoretičnim utemeljevanjem tem potrebam in smotrom ustrezajočih rešitev. Randa ni umetnik, ki bi njegovo delo zgolj estetično ugajalo in navduševalo, ni slikar raffaelitsko idealnih podob, temveč seza kakor holandski pokrajinarji v okolje in jemlje svoje motive neposredno iz realnega življenja; on svojih tez ne konstruira zgolj umstveno, opremljajoč jih z iskrečimi sentencami, zato pa je soliden delavec, ki se je nanj moči zanesti, ker je zgrajena njegova stavba na stanovitnih fundamentih zakona in življenja. Obsojal je mehanično pravno obrtništvo paragrafske jurisprudence iz razlogov, iz katerih ga je perhorescirala historična šola. Obtičal pa ni niti v slabo razumevanem historizmu, ki pokazuje spačeno sliko avstrijskega prava.

Dokaz za veličino njunega duha je dejstvo, da niti Unger niti Randa sama vobče nista zagrešila napake, ki je, kakor smo videli, značilna za dotedanje t. zv. šole: da so namreč, oznanjajoč novi evangelij, zavračale namene in pridobitve predhodnic. To bi se baš od Ungerja in prvih njegovih sotrudnikov, inicijatorjev nove struje, še najprej smelo pričakovati. Toda to napako so napravili šele nekateri za njimi nastopajoči pisci. Navdušujoč se za to, kar razlikuje sistematično metodo od neplodne eksegeze o. d. z., zanemarjali so besedilo, ki so ga komentatorji edino pestovali, pa se niti za duh o. d. z. niso dosti brigali. Kmalu po nastopu voditeljev se je začela doba pretiranega romaniziranja, ki jo označuje namen, doseči za vsako ceno rezultate, ki se ujemajo z občepavnimi pravili. To je bila morda še hujša zabloda od one, ki so ji bili zapadli prvi obdelovalci o. d. z., obožujoč izključno le besedilo. Kajti tem piscem ne samo da ni bilo dosti mar za namen zakonika; zapeljevalo jih je sprejemanje tujih idej celo k nasilnemu interpretiranju, k zanemarjenju samega besedila. Tako so se pravzaprav dvojno izneverili Celzijevi nazorni sentenci *Nam etsi prior et potentior est quam vox mens dicentis, tamen nemo sine voce dixisse existimatur*. Zanemarjali so oboje. Resda niti prvakov ni moči popolnoma oprostiti očitka, da so podlegli velikanskemu vplivu v vseh detajlih dograjenega sistema občega prava. Časih so tudi oni z žonglersko spretnostjo eskamotirali določbe, ki niso bile združ-

ljive z rimsko mentaliteto.¹³ Toda to se je razmeroma redko zgodilo in je deloma razumljivo, ker prvim delavcem v novi smeri materijalije o. d. z. spočetka niso bile dostopne in so morali zakonov duh abstrahirati iz virov, ki niso bili v neposredni zvezi z zakonikom. Vobče pa se je osobito Randa srečno ognil opasnosti, ki je pretila od pretiranega romaniziranja in ki ji mlajši pisatelji iste struje niso ušli.¹⁴ Šele zasluga dioskurov P f a f f a in H o f m a n n a, zlasti njunega komentarja je, da se je duh, črpan iz materijalij, zopet primerno uveljavljal in romanistični vpliv zajezil v prave meje. S tem sta rešila adepte moderne civilistike padca v Karibido, ko so jih bili obvarovali Scile že prvoboritelji. V primerih, kadar so posvetovalni zapisniki brezdvomno odkrili namen redaktorjev, se je Randa navadno preorijental. Tako je že v drugem nemškem izdanju svoje *Posesti* (1876) in prvem nemškem izdanju svoje *Lastnine* (1884) uporabljal materijalije brez predsodkov in navadno upošteval, torej

¹³ Pomislino samo, da je Unger »prirodna pravna načela« § 7 kratkomalo izločil kot nepotrebno teoretično floskulo, za katero se skriva baje rimsko pravo kot ultima ratio (*System I*, 71, 68, op. 3), da je zavračal sedaj zopet čislani pojem stvari § 285 (*ibid.* I, 355 ss.; cf. *S w o b o d a*, *Das ABGB im Lichte der Lehre Kants* 62 s.; *Isti*, *Franz von Zeiller, Festschrift 1931*, 26 ss.), ali da je § 1310, ki ga sedaj slavijo kot veliko socijalnopolitično modrost in ki je recipiran tudi v § 829 *DBGB*, označil kot »razvalino iz dobe starejšega germanskega sistema« (*ibid.* II, 233) ali da je perhoresciral razlikovanje med najemom in zakupom v resda nekoliko nerodno formuliranem, stvarno pravilnem § 1091 o. d. z. (*ibid.* I, 386). Daljnosežna transplantacija rimskega prava ima mnogokrat svoj izvor v Ungerjevi nepravilni tezi, da je državljanski zakonik v onih primerih, kjer je prevzel kali nekega pravnega instituta iz rimskega prava, recipiral tudi vso takratno občepravno teorijo o tem pravnem institutu (Unger, *ibid.* I, 83; prim. tudi Unger v *GrünhutsZ.* 1881, 241). Tako so morda Unger, Exner in tudi Randa (op. 23, 25) tupatam preveč položili na oltar rimskega prava. Toda kaj je to v primeri z neprecenljivo koristjo, da so rešili avstrijacistično pravoznanstvo večnega hiranja in prvi omogočevali poglobljanje v duh in teoretično obdelovanje državljanskega zakonika!

¹⁴ Kakšna razlika n. pr. med Randovo *Lastnino* in Exnerjevim *Naukom o pridobitvi pravice s tradicijo ali Hasenöhrlovim splošnim delom avstrijskega obligacijskega prava!* Že čisto po vnanjem se to vidi, ako primerjamo opombe teh del, ki mrgolijo citatov iz *corpus iuris* in pandektne literature, z bogatim znanstvenim aparatom pri Randi, ki uporablja seveda tudi rimskopravno književnost v obilni meri, pa vendar vso pozornost posveča tudi zakonodaji, literaturi in judikaturi domačega, posebno tudi pokrajinskega prava. Razmeroma redko, tako rekoč faute de mieux, išče tudi Randa zavetja edino pri pandektistih.

ob času, ko njih večji del še ni bil niti publiciran in si je moral avtor pribaviti podatke privatno od profesorja Pfaffa, ki jih je bil kopiral.¹⁵

Za Rando posebno karakteristično je njegova ljubezen do primerjalno pravnih metode, ki se pri njem ne zadovoljuje z izkoriščanjem prava in literature Nemcev in Francozov, temveč se razteza na pravo ostalih kulturnih narodov in celo na partikularna prava, vse to že ob času, ko se primerjalni metodi kot spoznavalnemu viru niti zdaleka ni pripisoval tolikšen pomen kakor dandanašnji. Že naslovi Randovih del akcentuirajo to nagnjenje njihovega avtorja.¹⁶ Iz primerjalne snovi je Randa dostikrat deduciral važne in prepričevalne sklepe. Ne glede na to pa je opremjal svoja izvajanja z napotitvami na zakone in literature raznih narodov celo tam, kjer mu niso služili kot pomagalo pri aplikaciji pozitivnih predpisov, nego zgolj za ugotovitev tujih pravnih norm, prosto v primerjalne svrhe. Ne poznam nobenega civilista one dobe, ki bi v tej panogi pokazoval tako univerzalnost in temeljitost. Saj ne gre za zgolj mehanično citiranje ustrezajočih določb in njihovega slovstva, temveč za resnično obvladovanje alegiranega materiala.

Videli smo, da Randa svojih zaključkov iz zakonskega teksta nikoli ni izvajal zgolj z logičnim operiranjem. Pristaš utirane pojmovne jurisprudence nikdar ni bil. Prav tako pa se po navidezni nedostatnosti zakonika nikoli ni dal zapeljati, da bi zašel na pota proste pravosledbe in slovita »prirodna pravna načela« zamenjal s prostim preudarkom in samolastnostjo prostopravnega gibanja. Kakor Strohal, je smatral tudi on to metodo za spričevalo ubožnosti, za znak dekadence. Bistroumnosti in popolnemu vladanju snovi mora vselej uspeti, da izvede iz samega zakona praktično zadovoljive rezultate, najsi bodi zakonska podlaga dozdevno še tako pomanjkljiva. Spoštuječ stari za-

¹⁵ Randa, Besitz⁴, XX, 186; Randa, Eigentumsrecht² VI; Pfaff v svoji kritiki Ofnerjeve izdaje Pranačrta in posvetovalnih zapisnikov o. d. z. v JBl. 1889, 301, op. 2. Ko sta Unger in Randa nastopila na znanstveni tribuni, so materialije še skrbno čuvali, pač zato, ker so se bali, da bi se mogla iz njih razvideti volja pravega zakonodavca, t. j. redaktorjev, ki je bila diametralno nasprotna mentaliteti tedanjega režima. Kako bi se tudi mogel ujemati Metternichov duh z idejami svobode in enakosti!

¹⁶ Exempli gratia: Der Besitz nach österreichischem Rechte mit Berücksichtigung des gemeinen Rechtes, des preußischen, französischen und italienischen, des sächsischen und züricherischen Gesetzbuches.

konik, pa je Randa vendar iskreno želel, da bi prišlo do revizije, in sicer ne samo v ozkem okviru »mozaičnih korektur« v smislu U n g e r j a, temveč v celoti. In tako širokogrudno revizijo je priporočal starček v sedemdesetdevetem letu (Schadenersatzpflicht, Uvod k 3. izdanju 1913), ki je bil vse svoje mnogoletno delovanje posvetil proučevanju in aplikaciji starega zakonika! Ali ni to znak izredne prožnosti duha? Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος!

Ako bi Rando imeli uvrstiti v eno od pravniških kategorij, bi smeli trditi, da je bil »znanstveni pozitivist«: mož, ki izhaja od pozitivnega prava in ga obravnava kritično in sistematično, zvest zakonu in nikdar slepo sprejemajoč izrekov sodišč, ki pa ima pri vsem tem eminenten smisel za zgodovino dogem in njihovo filozofijo, za smotrenost in racionalno uporabnost posledkov. Srečna sinteza historijske konstruktivne, socijološke, filozofske in primerjalne metode, kakor smo jo ugotovili pri Rando, je značilna za vse moderne slovite civiliste; pri enem prevladuje ta element, pri drugem drug. Vsaka za-se nikdar ne more doseči zadovoljivih rezultatov; vzajemno delujoč pa dajejo pravniku široki horizont, ki mu omogočuje reševanje še tako specialnega problema z višjega, obširen razgled dopuščajočega vidika.

Randova univerzalnost pa se manifestira še v drugi smeri, ki je celo pri civilističnih prvakah redkejši pojav. Predvsem jih ni mnogo, ki so se bavili ex professo tudi s trgovinskimi pravi in njegovimi panogami; čisto osamljeni pa so oni, ki so se podrobneje in s civilistom ne vedno lastnim razumevanjem pečali tudi s publicističnimi problemi. Randa je izjema. Poleg številnih člankov¹⁷ slovi njegov klasični sistem Trgovinskega prava v dveh zvezkih, ki je na žalost ostalo torzo.¹⁸ Kar pa se tiče javnopravnih

¹⁷ Razen že v op. 12 navedenih člankov naj omenim samo razprave o vrednostnih papirjih (Právnik 1878, 1879, 1885, 1889, Sborník věd práv. a stat. 1902), o diferenčnih in terminskih poslih (Právnik 1902, Wiener Abendpost 1902) in njegove sestavke o spornih vprašanjih iz meničnega prava (m. dr. Právnik 1865, 1866, 1867).

¹⁸ Soukromé obchodní právo rakouské, Praha, tri izdanja 1879-1903; Österreichisches Handelsrecht, Bd. I u. II., Wien, 1. izd. 1904, 2. izd. 1911/12. Cansteina, avtorja sistema avstrijskega trgovinskega prava, je ta knjiga, ki jo je označil »mojstrsko delo osnovnega pomena«, prisilila, da je marsikatero po njem dotlej zastopano mnenje opustil in sprejel Randovo (KrVJSchr. 1907, 51 ss). Hanausek se zahvaljuje »mojstru avstrijske civilistike« na tem »delu prvega reda« (ÖGZ, 1912,

vprašanj, obravnava že v svojih civilističnih publikacijah obmejne probleme zlasti iz upravnega prava temeljito in z njemu lastno akribijo in upoštevanjem javnemu pravu svojstvenih metod, n. pr. v svoji Lastninski pravici lastnino na vodovju, lovsko in ribolovsko pravico, publicistične utesnitve lastnine, razlastitev (tudi monografično 1884), javnopravne odsvojitvene prepovedi. V Posesti razpravlja o procesualni zaščiti posesti, zlasti tudi pri motenjih vsled gradnje in vodnih naprav, v svoji Obveznosti povračila škode o škodi vsled uradnih dejanj javnih organov in zavodov, o škodi vsled vojne, lova, ribolova, rudniških in vodnih naprav in se bavi tudi z vprašanji pristojnosti in postopanja pri poškodbah javnopravne narave. Povsod gre Randa za to, da državno-, upravno-, kazensko- in procesualnopravne dvome ne samo ventilira, temveč tudi odpravi. Nekatera samostojna dela pa so posvečena celo pretežno obmejnem problemom, n. pr. njegovo Avstrijsko vodno pravo, plod mnogih detajlnih študij, izoliran pojav v avstrijski literaturi in bogata zaloga, iz katere črpajo venomer tako teoretiki kakor praktiki in ki je služila tudi švicarskemu kantonalnemu zakonodavstvu za pravec.¹⁹ Umeje se po sebi, da je civilist tako širokega horizonta še manj ostajal v rezervi, kadar je šlo za formalnopravne probleme. De lege lata in ferenda (gl. op. 12 in tekst), v okviru večjih materijalnopravnih

472 ss). Prim. razen tega m. dr. Bachrach v DJZ. 1912, 1538; Pollitzer v KrVJSchr. 1914, 301 ss; Behrend, GoldschmidtsZ. 1905, 214 s.; Grünhut v svojem časopisu 1906, 538; Pisko ibid. 1911, 737 ss.

¹⁹ Prof. Daguin v Parizu resumira: C'est en somme un manuel excellent, qui est susceptible de rendre les plus grands services (Nouv. revue hist. 1880; cf. Navrátil, 367). To francosko priznanje je posledica tega, da se bavi Randa tudi tu detajlirano z inozemskimi, m. dr. tudi francoskimi zakoni in judikati, tehtno tem bolj, ker se Randa ne strinja vselej s francoskimi pisatelji, n. pr. z Laurentom. Zares je Randovo Vodno pravo poleg teoretično nezadovoljivega Peyerjevega komentatoričnega Avstrijskega vodnega prava in poleg še zmerom dobro uporabnega Pražákovskega spisa o Kompetenčnih konfliktih glavni literarni vir avstrijskega vodnega prava. Kdor je imel praktično opraviti z vodopravnimi vprašanji, posebno s kompetenčnimi, je bil gotovo hvaležen za izdaten pouk, ki ga je dobil iz te knjige, pa bodi to civilist ali publicist, Avstrijec, Nemeč, Francoz, Italijan ali Madžar. Saj je tudi Randova zasluga, da so redna sodišča opustila prakso enostavnega sklicevanja na nedopustnost redne pravdne poti (§ 75 dež. v. z.). Da sta Mischler in Ulbrich njemu poverila izdelavo članka o vodnem pravu in o postopanju v vodnih stvareh za svoj Oesterreichisches Staatswörterbuch (zv. III), je najboljšje spričevalo za ugled, ki ga je užival civilist Randa tudi med zastopniki javnopravnih strok.

publikacij in v posebnih razpravah je dal mnogo koristnih prispevkov na področju organizacije sodišč, sodnega pravilnika, pravnega in nepravdnega postopka.²⁰ O Randi prav gotovo ne veljajo pesnikove besede: Es sind in meinem Revier Gelehrte gewesen, ausser ihrem eigenen Brevier konnten sie keines lesen. Doma je bil v katekizmi vseh pravnih strok, pri tem pa znal spretno čitati tudi v bibliji življenja, ki je pravniku knjiga vseh knjig.

Delovanje Antona Rande na glavnem njegovem delovnem polju, na poprišču občega privatnega prava, sem doslej omenil le mimogrede v svrhi, da bi po možnosti pojasnil veliki pomen, ki ga ima v literarni zgodovini. Njegovo udejstvovanje na tem polju je tako obsežno, da ga v okviru teh prostorno omejenih spominskih listov ni moči konkretizirati niti z navajanjem vseh razprav, člankov, kritik, ocen, nekrologov in drugih publikacij. To bi tako ne hasnilo mnogo. Silueta Randove osebnosti pa bi bila medla, ako bi se ne spomnili s par besedami vsaj glavnih njegovih sistematičnih obdelav, ki so kaj dobro znane tudi inozemstvu in seve tudi našim pravnikom. To so poleg že navedenega Trgovinskega prava njegove knjige o posesti, o lastninski pravici in o obveznosti povračila škode. Ta dela so in bodo ostala stebri, na katerih stoji vsa doktrina in praksa o. d. z. Nikdo, pa bodi teoretik ali praktik, ne more mimo teh osnovnih in v vseh detajlih dodelanih monografij, v katerih nahaja malone na vsa sporna vprašanja jasno utemeljen in pravilen odgovor, glede ostalih pa vsaj navodila za samostojno iskanje resnice.

Ni naključje, da je Randovo prvo veliko delo njegova knjiga o posesti. Saj mu je predhodil v tem pogledu njegov prvi mentor S a v i g n y s svojo slovito razpravo *Das Recht des Besitzes* (1803), ki je bila, z zgolj historičnega stališča presojena, unicum, tem bolj občudovanja vredna, ker jo je napisal komaj štiriindvajsetleten mladenič in z njo uvedel novo teoretično obravnavanje rimskega prava.²¹

²⁰ Sem gredo n. pr. njegov spis *Das possessorium summariissimum und ordinarium des österr. Rechts* (1878), njegova kritika posestnega postopanja po načrtu cpr. iz l. 1876 (ÖAGZ. 1877); gl. dalje *Právník* 1869, 1886 in že zgoraj (tekst pri op. 11) omenjeno monografijo o zapuščinski razpravi. S kavtelarnim postopkom pa se bavijo deloma tudi številni članki o zgodovini javnih knjig in o zemljiškoknjižnem zakonu (cf. m. dr. *Právník* 1870, 1871, 1872, 1877, 1879, 1901, *Haimers Öster. Vierteljahrschrift* 1861, *ÖAGZ.* 1871, 1877, *GenH.* 1881, 1893, *JBl.* 1885).

²¹ Vrnivši se z »nebes pojmov«, ki jih je bil slikal z njemu lastnim žgočim sarkazmom, je izrekel celo Jhering, eden od najostrejših

Razumljivo je, da je Rando mikalo, obdelati isto snov na podlagi avstrijskega prava. Ne glede na to pa je Randa s svojo monografijo o posesti, rekel bi, čisto samoumevno nadaljeval Ungerjev Sistem, prehajajoč od njegovega splošnega dela na prvo poglavje v sistemu stvarnega prava, ki ga je pozneje nadaljeval v svoji Lastninski pravici, s tem obravnavajoč prvi dve in najvažnejši poglavji stvarnega prava.

Čeprav je Randova knjiga gotovo nastala pod vplivom Savignyjevega traktata, je vendar eminentna razlika med Savignyjevim brez razumevanja realnosti in praktičnih potreb napisanim historičnim spisom, ki sliči vzorno urejenemu muzeju, polnemu dragocenih antikvitet, in med Randovo knjigo, skozi katero veje sveži zrak sodobnosti in ki rešuje malone vsa aktualna praktična vprašanja in pomembne kontroverze tako, da ustrezajo odločbe ne samo besedam in namenu zakonika, temveč tudi zahtevam, ki jih uveljavljata sožitje ljudi in procvit gospodarstva. Kakor Brunss svojim delom *Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in der Gegenwart*, tako stoji tudi Randa na trdih tleh zakona in hkrati življenja. Ne prihaja mu na um, da bi odklanjal praktično zaželene, v zakonu utemeljene zaključke zgolj zato, ker nasprotujejo rimskemu pravu. Fruktificiral je historično metodo za razvozlanje problemov, ki so nastali pri aplikaciji novega zakonika, upoštevajoč, da tu nikakor ne gre za recepcijo rimskega prava in complexu, in ni izgubljal pri tem izpred oči premnogih konstelacij, ki jih je ustvarila šele moderna doba. To je vtis, ki ga ima bravec. Historična metoda, uporabljena na avstrijski zakonik, in razlaganje v duhu zakonika in z ozirom na prakso: te vrline nakazujejo delu vzvišeno mesto nad publikacijami prvih decenijev prejšnjega stoletja in so tudi razlog, da je knjiga vzbudila občo pozornost znanstvenega sveta ne samo v Avstriji, temveč tudi zunaj njenih meja.²²

antagonistov Savignyjevih, pravično sodbo o tem spisu, nazivajoč ga »die Initialen eines neuen Kapitels in der Geschichte der Wissenschaft« (Scherz und Ernst¹¹ 356). Da pa je imel tudi Savigny svoje zglode, smemo smatrati za dognano (cf. Landsberg, *Gesch. d. D. Rechtsw.* III, 2, Text 191 s.; Bethmann-Hollweg v *ZRG.* VI, 43; Gierke, *Die histor. Rechtsschule u. die Germanisten* 1903, 5; Ehrenberg, *Herders Bedeutung f. d. Rechtswissenschaft* 1903).

²² Örtmann imenuje 4. izdanje Randove Posesti »izvrstno delo«, »eno od najboljših in najmerodajnejših celotnih razložb nauka o posesti« (ArchBürgR. 1895, 338); Hölder poudarja, da je knjiga »izredno zaslužna in koristna vsled popolnosti in skrbnosti, ki je z njima nabrana

Seveda niti ta impozantna stavba ni vsa kljubovala presesom časa. Žalostno bi bilo, ako pravoznanstvo druge polovice 19. stoletja in sočasna prizadevanja ne bi imela pokazati nobenega napredka. Pod elementarnim vplivom spremenjenih gospodarskih in socialnih razmer je fasada tuptam obleдела; odkršili so se celo delčki močnega zidovja. Marsikatero take hibe, nedostatke in lepotne napake je Randa v poznejših izdanih sam popravil, izpopolnil ali nadomestil z novim materijalom. V izvestnih smereh pa se vendar ni mogel vdati, da ni spravil miselni spored svojega sistema v nevarnost in neveren postal svojim načelnim nazorom. Randi je posestnikova oblast telesna, fizična moč, gospodarstvo; zakonik ga smatra po n. mn. za »notranjo moč« (Wieser, Gesetz der Macht 3 s., 120 ss) ali, v Jheringovi govoric, za »vidnost, dejstvenost lastnine« (Grund des Besitzschutzes 144). Gre za to, da je oseba v takem razmerju k stvari, da ga drugi praviloma respektirajo, ker smatrajo to osebo za upravičeno. Starejši šoli in tudi Randi je lastna popolna ločitev posesti stvari od posesti pravice (§§ 10 do 23 odnosno §§ 24 do 36 Randove monografije), dočim je pojem posesti vsaj po o. d. z. enoten pojem z različnimi objekti. Zoper pravilno tolmačeni § 308 o. d. z., ki ga označuje Randa (str. 111 ss.; prav tako Unger, System I 221 s., 524) kot teoretično zgrešen, se utemeljeno ne da prigovarjati (cf. n. pr. Klang - Schey Komm. I., 1198). V zvezi z obsodbo te določbe pa, z rimskopravno teorijo posesti kot dejstva in s po Pruskem deželnem pravu (I, 7, § 58) influenciranim pojmovanjem tradicijske pogodbe (§ 486) je Randova odločna odklonitev sukcesije v posest (§ 15), ki jo je pač Strohal prvi prepričevalno utemeljeval (Sukzession in den Besitz 36 ss; prav tako Piniski, Tatbestand des Sachbesitzerwerbs §§ 1 do 3). Naravno negira, očitno pod vplivom rimske hereditas iacens, tudi prehod posesti na dediča (475 ss). Takih prigovorov bi se dalo navesti še več.²³ To je pri tako obsežni, vse detajle obravnavana

in obravnavana bogata snov« (KrVJSchr. 1896, 396 ss.); Max Schuster pravi: »Die österreichische Rechtsliteratur darf sich Glück dazu wünschen, dass sie ein Werk das ihre nennen kann, welches unter den Erscheinungen der Besitzliteratur aller Zeiten und Länder stets einen hervorragenden Platz einnehmen wird.« (ÖAGZ. 1895, 45). Prim. m. dr. tudi Cohn v Goldschmidts Z. 23, 343 (o 2. izdanju).

²³ Tako n. pr. ne odobravamo več Randovega nazora (str. 24 ss., 459 ss.), da bi bilo v posestni pravdi vselej na tožniku dokazati ne samo corpus possessionis, temveč tudi voljo »obdržati stvar kot svojo«.

joči monografiji čisto naravno. Še bolj je to razumljivo pri Ungerju in Randi, ki sta stala pod neposrednim vplivom močnega pandektnega sistema, ki mu takratna avstrijska literatura, sirota, ni imela ničesar postaviti ob stran. Mnogo poguma in samozavesti je bilo potrebno že za to, da sta načeloma obsojala tradicionalno mrzkost napram s praktičnimi idejami prešinjenu *usus modernus pandectarum* in napram mišljenju in namenom prirodoopravno koncipiranega državljskega zakonika. Ako sedaj nismo vselej Randovega mnenja, ne manjša to izredne vrednosti Randove Posesti, ki je in ostane eno najbolj dovršenih, res mojstrskih del avstrijske civilistične literature in neizčrpen zaklad, ki bodo pravniki iz njega slej ko prej zajemali, kadar bodo iskali podpore pri reševanju katerega koli specialnega vprašanja iz te materije.

Isto velja tudi *mutatis mutandis* za Randovo *Lastniko pravico*. Dasi je bil avtor načelnega mnenja, da se

Ne strinjamo se več z Randovo teoretično odklonitvijo § 330 o. d. z. (str. 140) ali s trditvijo, da pravico samozaščite po § 344 o. d. z. ne gre prištevati pravnim posledicam posesti in da ta določba sploh ne spada v civilno pravo (str. 153 ss.; cf. že Strohhalovo dokazovanje, *Sukzession* 136 ss., pozneje Schey, *Obligationsverhältnisse* 315, op. 32, in Isti nedavno v svojem klasičnem prispevku h Klango vemu komentarju I, 344 s.) ali z občim tridesetletnim zastaranjem posesti (str. 770). § 429 o. d. z. pač ni uporabljati na pridobitev posesti (str. 451), ker ureja *ex professo* prehod nevarnosti, ki jo trpi načeloma lastnik, ne pa posestnik (§ 1311 o. d. z.), in ker je bistvena sestavina posesti »oblast ali hramba« (§ 309 o. d. z.), ki jih adresat še ne pridobi s tem, da se stvar odpošlje. Res je, da poslovno nesposobna oseba posesti ne more pridobiti, ker nedostaja pravno upoštevnost; pač pa jo lahko ima (§ 352 o. d. z.). Randa ji očitno odreka celo to možnost (str. 384). Predaleč gre Randa po n. mn. z obsojanjem § 295, ki vidi v njem povsem prazno, nepraktično fikcijo, »mrtvo rojeno dete« (str. 424; prim. moja Lastnino na divjačini 1934, 24 ss., 32, op. 33). Kako sijajna pa so nasprotno — da navedem samo en primer — izvajanja o knjižni posesti (str. 126 ss.), ki so postala temeljne važnosti za nauk in *usus fori* in ki kulminirajo v ugotovitvi, da so §§ 321, 322 in 350 o. d. z. nepotrebni in samo »povod monstroznim nesporazumljenjem« (str. 147). Vendar teh določb niti Schey pri noveliranju ni hotel žrtvovati (Bericht 309 s.) in se je celo sedaj pri sestavljanju predhodnega načrta jugoslovanskega državljskega zakonika samo s težavo in šele v zadnjem momentu posrečilo izločiti jih. Tako počasi dozoreva seme matsikrat! Ko smo že navedli nekaj prigovorov, nam je tudi pribiti, da ne pove Randa nobenega svojega mnenja, ne da bi ga vsestransko pojasnjeval in utemeljeval. Nikjer ni zaslediti nobene trditve, ki bi ne bila opremljena z izčrpno obrazložitvijo. Baš zato imajo njegove teze tako izredno sugestivno moč, ki bravcu ne da zlahka zapaziti šibke strani argumentacije, če jih je kje.

zakon z razglasitvijo loči od zakonodavca, je tu uporabljal posvetovalne zapisnike in druge materijalije že v prvem nemškem izdanju prve polovice (1884).²⁴ To se vidi tudi v rezultatih, ki češče upoštevajo atmosfero, v kateri je zakonik vzrastel, a morda še zmerom ne v tolikšni meri, kolikor bi smeli smatrati za dopustno pri zakoniku, ki je delo par ljudi, ki smo njih jezik, mentaliteto, filozofijo in težnje baš iz zapisnikov do dobrega spoznali. Njegova rezerviranost se da že slutiti, če čitamo v predgovoru drugega izdanja *Posesti besede: Selten erhalten wir entscheidende Auskunft über Sinn und Tragweite der bezüglichlichen Bestimmungen und oft sind die Protokolle interessanter durch ihr Schweigen, denn durch ihren Inhalt!* in če srečamo prav isto opazko tudi v predgovoru k prvemu nemškemu izdanju njegove *Lastninske pravice*. Včasih se mu zde razlogi redaktorjev nejasni ali nesklepčni, ker mu romanistično pojmovanje ni dalo uživeti se popolnoma v njihovo mišljenje. Zlasti zato je tudi v tem delu odločb, ki jih ta ali oni ne bi podpisal brezpogojno.²⁵

²⁴ Češki je to delo izšlo l. 1871, nadaljnja izdanja pa datirajo iz l. 1874, 1880, 1889 in 1900.

²⁵ Niti široki pojem lastnine (§ 353), ki obsega ustrezno pojmu stvari (§ 285) tudi netelesne stvari, se ne izkazuje več tako zavržen, kakor misli Randa (str. 9, op. 14) in prav tako Unger (*System I*, 380, op. 39; 525, op. 58; 526, op. 59); spoznavamo čedalje bolj tudi dobre strani dinamičnosti teh pojmov (n. pr. z ozirom na »podjetje kot objekt pravic« ali na posestno zaščito izvestnih detentorjev, ki je po o. d. z. možna edino kot zaščita posesti pravice, t. j. netelesne stvari). Izvajanja o značaju dobroverne pridobitve od neupravičenca (str. 342 ss.) niso brezizjemno prepričevalna, najmanj pa Randov *ex contrario* izvajani zaključek, da zahteva zakon le v tretjem primeru § 367 odplatnost (str. 345). Razmerje med § 371 in 415 je pač še najbolj prepričevalno pojasnil Schey (*Obligationsverh.*, 76 ss. zoper Rando, str. 352 s.). Določba o naslovu v smislu § 381 vsaj po prirodopravnem pojmovanju ni »frazza brez vsebine«, kakor meni Randa (str. 260) in kakor mislijo malone vsi novejši pisatelji, temveč globoko vkošenjena v prirodopravnem principu svobode vse kreature (cf. *mojo* v op. 23 navedeno študijo, 8, op. 10; 9; 23). Randa odklanja prirodopravne spekulacije v prid recepciji občeppravne doktrine tudi glede drugih problemov preostro, n. pr. glede teorije subjektivne *causae traditionis* (str. 301), glede katere se že približuje nekoliko tezi o abstraktnosti tradicije. S tem da besedo pandektistom in modernemu nemškemu pravu v stvari, ki jo je na podstavi o. d. z. pač rešiti v nasprotnem smislu. Pod vplivom rimskega prava trdi Randa, da pridobivajo osebe, ki uživajo stvar vsled obligacijske pravice, lastnino na plodovih šele s *perceptio* (str. 372); toda cf. glede zakupnika § 1107 o. d. z., po katerem zadevajo posledice naključja glede odločenih plodov zakupnika, iz

Toda kaj pomeni možnost prigovarjanja v samčastih kontroverzah pri delu, ki rešuje na stotine zamotanih problemov prvič pravilno, z občudovanja vredno bistroumnostjo in eleganco! Da omenim le nevenljive zasluge, ki jih je stekel Randa z objasnitvijo problema nastanka in pridobitve pravic iz imetniških in sploh iz vrednostnih papirjev (str. 310 ss., 351 ss.). Kako se je tu, upravičeno zapuščajoč nerodovitno zemljo rimskega prava, poglobljal v starejše nemško pravo in v potrebe modernega prometa in srečno nadomestil starejšo pogodbeno teorijo s svojo kombinirano kreacijsko in lastninsko teorijo! Najsi se tudi tej teoriji v poedinih odtenkih to in ono prigovarja, eno je gotovo: Stebri stoje še danes neomajeni, in zanimivo je, da zastopajo to teorijo v osnovnih točkah celo na podstavi nemškega državljanskega zakonika²⁶ v nasprotju k mnenju Goldschmidta, slovitega nemškega komercijalista. Večna znanstvena in nacijaonalna zasluga Randova je tudi njegova historično prvič in s suverenskim obvladovanjem nemške in slovanske pravne zgodovine utemeljena, zoper nemške prigovore uspešno branjena ugotovitev češkega izvora instituta javnih knjig (str. 400 ss.), monografija v monografiji, ki je napravila zlasti v taboru nemških piscev velik vtis že takrat, ko je izšla v GrünhutsZ. (VI, 81 ss., cf. X 260 ss., 472 ss., XI, 530 ss.). Tako z neverjetno marljivostjo in akribijo napisano delo je moralo izzvati tudi priznanje objektivne nemške kritike.²⁷

Kaj naj še govorim o Randovi knjigi o odškoditvenem pravu, s katero je širši pravniški svet razveselil

česar se sme sklepati, da je moral postati lastnik že prej, t. j. s samo separacijo i. t. d. Čemu take opazke? Pisec nekrologa ali komemorativnega članka je v nevarnem položaju, ker je prelahko žrtev razumljivega nagnjenja, da samo hvali. Tako neomejeno povzdigovanje vzbuja upravičen sum, da piscu ni za resno ocenitev nego za priložnostno povečevanje. Pišoč o Trdinovih Bachovih huzarjih pravi Cankar: »Stvar ki je dovršena, ne potrebuje hvale, zakaj hvala jo ponižuje.« Stara resnica! Gotovo se ne spodobi godrnjati ob takih prilikah; prav tako pa ni umestno poniževati spomin velikega moža s samim hvalisanjem. Zato morda ni odveč, ako odkrito povemo, da niti Randa ni bil nezmojljiv, kar bi sicer pač ne bilo treba omeniti.

²⁶ Cf. n. pr. Jacobi v Ehrenberg, Hdb. d. ges. Handelsrechts IV, 1, 139 s., toda tudi 282 ss.

²⁷ Prim. Örtmann, ArchBürgR. 1894, 381 s. Krasnopolski zaključuje svojo recenzijo prvega izdanja s pripombo, da je Randova Lastninska pravica, kakor njegova Posest, v kras avstrijski privatno-pravni literaturi (KrVJSchr. 1885, 503).

prvič leta 1907?²⁸ Vsi naši pravniki jo poznajo in uporabljajo. V nasprotju k Pfaffovemu mnenju²⁹ držeč se načela krivde tako de lege lata kakor de lege ferenda, je Randa vendarle našel primerne rešitve celo za najmodernejše tvorbe gospodarstva in prometa. Principo culpae ima po njem pač mnogo izjem, ki potrjujejo pravilo. Že v svojem mnenju, danem glede revizije XXX. poglavja drugega dela o. d. z. avstrijskemu shodu advokatov (1880), je bil Randa obdelal to materijo de lege ferenda v obrisih. V drugem in tretjem nemškem izdanju Odškoditvene obveznosti pa je podal celoten tekst nove redakcije tega nglavja, ki ustreza, brez škode za sistem in miselnost državlanskega zakonika, v veliki meri ekonomskim, prometnim in socialnim zahtevam sedanjega življenja, ne da bi se spuščal v sicer interesantne,

²⁸ Prvo češko izdanje že l. 1870, nadaljnja l. 1874, 1879, 1885, 1890, 1899 in 1912.

²⁹ Drei Gutachten über die beantragte Revision des 30. Hauptstückes von Pfaff, Randa, Strohal, I do 127. V istem smislu pred kratkim S w o b o d a, Abgrenzung zwischen Verschuldens- und Erfolgshaftung im Schadenersatzrecht unter bes. Berücksichtigung des Entwurfs zum ABGB (Gutachtenband des 6. D. Juristentages in der Tschechoslowakei 1933), 45 ss., in Isti že prej v svojem odličnem delu Das ABGB im Lichte der Lehre Kants, 277 ss. Nam se zdi koordinacija principa odgovornosti za krivdo in principa odgovornosti za uspevek težko sprejemljiva, ker obsega druga odgovornost tako že sama prvo. Ako se načelo odgovornosti za uspevek ne more statuirati kot izključni princip, ne preostane drugo, kakor da predvideva zakon expressis verbis vse poedine slučaje, v katerih odgovarjamo za uspevek. Tedaj so to vendar le izjeme od principa culpae, pa bodi takih slučajev razmeroma mnogo. Tedaj gre pač le za brezploden teoretičen spor o besedah. Praktično je pač vseeno, ali pristopimo mnenju o koordiniranosti primerov ene in druge vrste ali tezi o izjemnosti odgovornosti za povzročitev. Argument, da bi drugo mnenje ne dopuščalo ekstenzivne interpretacije določenih izjem in da bi bil s tem oviran razvoj v napredni smeri, ne drži. Ni res, da bi se smele izjeme le striktno, torej nikdar ekstenzivno interpretirati. To pravilo velja le za analogijo, ne pa za raztezujočo razlago (Unger, System I, 87). Randa sam se ni pomišljal raztegniti § 1310 odnosno § 1308 tudi na slučaje začasne neprištevitosti navzlic izjemnemu značaju teh določb (str. 79; tako tudi Unger, Handeln auf eigene Gefahr³, 136). Legislativnopolitično pa se zdi povzdigovanje odgovornosti za uspevek na princip zelo opasno navzlic vsemu spoštovanju dinamičnega pojmovanja pravnih norm. Mislim, da je razumevanje praktičnih svrh prava našega mojstra tudi tu varovalo nevarnih eksperimentov, s katerimi se praktično slednjič ne dosegajo naprednejši rezultati, kakor s postavitvijo principa krivde in istočasnim izrečnim predvidevanjem onih primerov, v katerih je smatrati poostreno odgovornost za smotreno.

vendar za prakso nevarne ali neplodne eksperimente. Bavi se je v kontekstu knjige tudi z načrti novelacije o. d. z., priporočajoč popolno revizijo mesto delne (VI, 24 et passim), dasi je bil drugi načrt prof. Scheya takrat že sprejet v plenumu gosposke zbornice. Tako s samo knjigo, kakor s svojim projektom je Randa iznova dokazal vso svojo naprednost in razumevanje nove dobe. Temeljito obravnava odgovornost za škodo, povzročeno po avtomobilih (v tretjem izdanju že na podstavi Zakona od 9. avgusta 1908), priporoča razširitev odgovornosti električnih naprav in zrakoplovstva, industrijskih in sličnih z elementarnimi silami delujočih velepodjetij, razpravlja o odgovornosti za imaterijalno škodo i. t. d. V teh in drugih ozirih zavzema Randa stališče, ki upošteva zaščito šibkejših družbenih skupin, hkrati pa gospodarsko svobodo in napredek prometa vse bolj kakor delne novele. Zato so tudi novi zakonski elaborati nasledstvenih držav prevzeli marsikatero Randovo idejo ali celo poedine določbe adoptirali v Randovi tekstaciji. Tako se je Randa v starosti, ko drugi že davno počivajo in se vdajajo retrospektivnim refleksijam, boril za ideje, ki bodo zadobile šele desetletja po njegovi smrti obliko zakona.³⁰

Naravno je, da se duh tako obsežnega formata ni mogel izživeti v mejah svoje ožje domovine in iskal udejstvovanja zunaj nje. Skoraj vsa večja dela je Randa izdal na materinem in na nemškem jeziku. Kako so znali ceniti njegove spise tudi zunaj Češke, dokazuje pač najbolj dejstvo, da je doživel njegov Besitz štiri izdanja (1864, 1876, 1879, 1895), njegova

³⁰ Čujmo še tu nekaj tujih glasov! Schuster-Bonnot piše o prvem izdanju: Die österreichische Juristenwelt hat sich daran gewöhnt, das Erscheinen eines neuen Werks Randas als Fest zu feiern. Mit dem vorliegenden Werk aber hat der erhabene Geist des verehrten Autors einen der grössten Erfolge errungen — nicht für sich, sondern für die wissenschaftliche Behandlung des Rechts. Das eben ist das große, das unvergängliche Verdienst Randas, daß er für die gesamtrechtliche Behandlung eines für die Rechtswissenschaft hochbedeutenden Themas ein einzig dastehendes Beispiel lieferte. (AGZ. 1907, 377). Pavlíček imenuje drugo izdanje »diko pravne literature« (KrVJSchr. 1909, 397) in Sperl (DJZ. 1908, 770 s.) je mogel že o prvem izdanju izreči sodbo: Von echt wissenschaftlichem Geiste getragen, zeichnet sich das Buch des Meisters der österreichischen Privatrechtswissenschaft durch schlichte, überzeugende und klare Sprache aus. Istotako skrajno pohvalno Neumann-Ettenreich o drugem izdanju: Das Buch ist die beste Erkenntnisquelle des derzeit in Österreich geltenden Schadenersatzrechtes (DJZ. 1909, 1394).

Schadenersatzpflicht in njegov Wasserrecht po tri izdanja (1907, 1908, 1913, odnosno 1877, 1878, 1891), njegov Eigentumsrecht in Handelsrecht po dve izdanji (1884, 1893, odnosno 1905, 1911). Pri tem je za avtorja značilno, da je vsako novo izdanje pomnožil, razširil in popravil, upoštevajoč nove tvorbe gospodarskega, socialnega in prometnega življenja ter novo literaturo in judikaturo, dočim je dal U n g e r ponovna izdanja svojega Sistema ponatisniti v neizpremenjeni obliki (poslednje [5.] izdanje l. 1892), kar se ne da z L a n d s b e r g o m (Gesch. d. D. Rechtsw. III, 2, Noten, 385, op. 11) utemeljevati s tem, da mu malopomembnost raziskovalnih podatkov vsaj do tretjega izdanja (1868) ni dala povoda za izpremembe v novih izdanih. In če se je Unger po zmagoviti pobudi, ki jo je dal s svojimi prvimi spisi, pozneje le bolj umaknil in stopil na plan razmeroma redko, tedaj pa resda z izredno tehtnimi, izvirnimi idejami, je Randa neumorno obdeloval svoje polje in tudi sosedna polja. Vnemajočih isker je bilo morda manj, zato pa več trajnih in občekoristnih rezultatov. Randova delavnost nikoli ni počivala. Še v letu, ko ga je doletela smrt, je osemdesetletnik objavil v Festschrift für Franz Klein odločno in bistroumno kritiko določb o lastnini na talni vodi, obseženih v novih predlogah deželnih vodnih zakonov, in s pismom od 1. oktobra 1914, torej pet dni pred smrtjo, je doposlal uredništvu Právnička poslednji spis, kritiko o W e l l s p a c h e r j e v i študiji Der Streit um das Eintragungsprinzip im österr. Recht, Wien 1914 (!), ki je objavljen v Právniku, izdanem 15. oktobra 1914, 729 ss. La gloire et le repos sont choses qui ne peuvent loger en même giste. Pri Randi pokoj ni bil nikoli v gosteh.

Manj vidni, a zato nič manj pomembni so uspehi, ki jih ima akademski učitelj kot vzgojitelj pravnškega naraščaja. O tem gre beseda v prvi vrsti neštetim njegovim bivšim učencem. Po njihovem opisu sta se izrazovala v očeh in v glasu predavatelja stoičen mir in neka blagohotnost. Njegovo prednašanje ni bilo ognjevitno, niti patetično, niti ni moglo z načinom govora ganiti poslušalcev, ki nanje ni vplivala retorična gorečnost, temveč le Randova očitna ljubezen do predmeta, njegova navdušenost za vznosite ideje prava in pravičnosti. Na videz suhoparno, nezanimivo snov je Randa oblikoval jasno in prepričevalno, zlasti ob srečno izbranih primerih iz življenja, ki je z njimi ilustriral razmerje med pravom in gospodarstvom ter socialnimi odnošaji. S tem je dosegal, da so njegovi slušatelji tudi nehote sodelovali pri pridobivanju rezultatov, predelovali in »prebavljali«
tvarino in tako dobivali čvrsto podlago za

samostojno udejstvovanje v praksi in teoriji. Razgovore, ki jih je kot predsednik Právnícké jednoty načenjal na osnovi predavanj drugih govornikov, in njegove kritične pripombe označujejo poslušalci, večinoma njegovi bivši učenci, takrat že izkušeni pravniki, kot »zlat jactus missilium iz radodarnih rok slavnega učitelja«.

Relata refero. Toda za delovanje akademskih učiteljev kot predavateljev imamo tudi objektivno merilo: Po njih sadovih jih boste spoznali. Nepregledna vrsta praktikov na vidnih mestih in premnogi visokošolski profesorji so bili Randovi učenci in so si baš v njegovem kolegiju pridobili one lastnosti, ki se z njimi odlikujejo. Imena navesti ni mogoče, pa bi bilo tudi odveč, ker jih je mnogo zaslovelo tudi zunaj državnih mejnikov. Taki uspehi se dajo doseči samo, ako živa beseda avditorij prevzema, ako mu tako-rekoč oktroira zanimanje za predmet, ga navdušuje, da sledi izvajanjem skozi trn in strn, in ga tudi proti njegovi volji pelje tja, kjer bodi po predavateljevi intenciji. Pri učiteljih privatnega prava so taki rezultati razmeroma redki, ker njihova stroka ni takšna, da bi zanimala slušateljstvo že po svoji snovi, kakor n. pr. narodno gospodarstvo, ustavno, meddržavno in zlasti kazensko pravo. Predmet je samo na sebi abstrakten in se da oživiti le z interesantnimi, morda tupatam dovtipnimi, ironično zasoljenimi ali v lokalnem koloritu podanimi primeri iz vsakdanjega življenja. Še bolje seve, ako razpolaga predavatelj s sijajno dialektiko. Koncesije v drugih smereh pa so opasne, ker predavatelja in avditorij preveč odvajajo od objektivnega prava in ga utegnejo zapeljati bilo v močvirje kazuistike, bilo v stratosfero filozofične spekulacije. Civilist mora stati z obema nogama na trdi grudi realnega življenja in pozitivnega prava. Niti eno, niti drugo pa ni Bog zna kako zamakljivo. Zato so redki pojavi oni mojstri, ki dosežajo na tem poprišču odlične rezultate. Govor mora navduševati k temeljitejšim študijam, k delu; edino kot estetična umetnina je jalov kakor umetni ogenj.

Wenn Cicero von der Tribüne stieg,
Rief alles Volk entzückt: »Kein Sterblicher spricht schöner!«
Entstieg ihr Demosthen, so riefen die Athener:
»Krieg gegen Philipp, Krieg!«

Taki izredni uspehi so nam znani pri Ungerju, Exnerju, Strohalu, Mitteisju in — pri Randi! Vsi ti možje excellentissimi ingenii so zbirali krog sebe posebno talentirane in marljive učence in tako z neposrednim obče-

vanjem ustanavljali svojo šolo učenjakov naslednikov. Baš v tem se realizuje mikavnost in prepričevalnost njihove žive besede. Taki uspehi pa so hkrati najdragocenejša nagrada, ki more biti podeljena akademskemu učitelju in ki je je bil tudi Randa deležen v obilni meri.

Omenjene zunanje znake Randovega govora zasledujemo tudi v njegovih spisih. Njegov slog je slog pisatelja, ki ima nekaj povedati: enostaven, vitek in odločen, konkreten, nazoren, brez banalnih fraz in nepreciozen. V smislu Schopenhauerjevega načela piše kakor velik duh, toda z besedami preprostega človeka. Sila skromen, omenja svoje spise in znanstvene zasluge na zadnjem mestu. V dvoboju z drugimi je pravi aristokrat, popoln kavalir: z neprisiljeno nobleso prepušča nasprotniku vse mogoče šanse zmage, pripoznava njegove vrline, a se sam vda, kadar vidi, da so oponentovi argumenti močnejši. Ne ustraši se niti prominentnih avtoritet, izpodbijajoč njihove teze z vsem respektom pred njihovim dostojanstvom mirno in stvarno. Ali ni najboljši dokument za viteško spoštovanje nasprotnika dejstvo, da je Randa posvetil svojo knjigo o posesti baš Jheringu, s katerim se ni strinjal niti glede osnovnih naukov te materije? Ako ima Goethe prav s svojo refleksijo: Die Gelehrten sind meist gehässig, wenn sie widerlegen; einen Irrenden sehen sie gleich als ihren Todfeind an, tedaj je Randa pač tudi v tem pogledu izreden pojav.

Slika, ki smo jo skicirali v grobih obrisih, ne bi zadela značilnih potez, ako bi se končno ne spomnili Rande kot Čeha in Slovana. Gotovo nima niti znanstvo, niti pedagoško udejstvovanje ničesar opraviti s politiko. Toda prav tako gotovo je, da more biti dober vzgojitelj in pospeševatelj mladine le tisti, ki čuti z narodom, čigar naraščaj je poverjen njegovi edukaciji. Verna mladina pričakuje od svojega učitelja upravičeno, da bodi ljubezen do domovine in do naroda, za katero se ona navdušuje, podlaga vsega pouka, ker vse znanstvo ni zaradi sebe, nego je njegov poslednji cilj ta, da služi v prvi vrsti narodu. Akademski učitelj bodi vzgleden značaj, narodnjak, veren domovini, a naj stoji visoko nad vsakršnim malenkostnim strankarstvom dnevne politike.

Tudi v tem pogledu je bil Randa mož na svojem mestu. Že ko se mu je ob cepljenju praške Karlove univerze ponudila redna stolica na nemški univerzi, se je odločil za češko in tam največ pripomogel k organizaciji in slovesu sedanje njene pravne fakultete. Leta 1864 je skunaj z

drugimi rodoljubi ustanovil Právníckou jednotu za izdajanje čeških pravniških knjig in časopisov, predsedoval ji od leta 1892 do svoje smrti in s tem odlično pospeševal napredek juridične literature. Velike so njegove zasluge za enotno češko pravno terminologijo in frazeologijo, ki jo je praktično propagiral v svojih akademskih in drugih predavanjih in seveda tudi s svojimi spisi. Za časa Pražákovih jezikovnih naredb (1887) je branil enakopravnost češkega jezika z nemškim na univerzi in v sodni praksi proti tedanjemu prvemu predsedniku vrhovnega sodišča Schmerlingu. Omenil sem že, da je za večno ugotovil češki izvor instituta javnih knjig. Rodoljubju in pospeševanju narodne pravne vede je veljala tudi njegova poslednja volja, sestavljena 10. januarja 1914, ki je z njo volil svojo biblioteko juridičnih del in svoja predavanja o državljanskem pravu Právnícké jednotě v Pragi, svoje rokopise Češkemu muzeju, založniško pravico na vseh tiskanih spisih Češki akademiji, a svojo in sliko profesorja Stupeckega Moderni galeriji v Pragi.^{30a} Prej omenjeni poslednji svoj spis (Právník 1914, 731) je zaključil z besedami, prežetimi z ljubeznijo do svojega naroda, rekoč: A kdyby staročeské právo nic jiného než tento svérázný ústav (scil. deželne deske) bylo zplodilo a utvářilo, zachovalo tím českému národu věčnou, čestnou památku v historii vývoje lidového práva!

Dasi je bil torej Randa prepričan Čeh, ki je bilo njegovo delo posvečeno posredno ali neposredno napredovanju njegovega naroda, ni imel smisla za brezplodno politiziranje in za brezobzirne strankarske borbe, zlasti v vrstah konacijonalov. Tuja mu je bila tudi od slepe strasti inspirirana mržnja proti drugim narodom. Fortiter in re, suaviter in modo je interese svojega naroda zastopal s konciljantnostjo in kavalirstvom, ki dosega v normalnih političnih razmerah od nasprotnika navadno več koncesij, kakor brutalna ofenziva. Zahteval je za svoj narod le kotichek pod solncem, enakopravnost z nemškim narodom in možnost naravnega razvoja nacionalne kulture. Toda že to je bilo marsikaterim mnogo prevec. Cesar je sicer njegove zasluge in njegovo nacionalno zmernost cenil, ga imenoval za dosmrtnega člana gosposke zbornice, odlikoval s številnimi zunanji znaki spoštovanja in ga končno poklical tudi v kronski svet kot ministra krajana. Toda vprav v krogih, ki bi jim morala biti objektivnost ultima ratio, se je pojavila

^{30a} Randov testament je, kolikor zanima javnost, reproduciran v Právníku 1914, 760.

sporadično neka očitvidno iz nacionalnih razlogov izvirajoča nenaklonjenost. Omenil sem že šovinistični odpor, ki so ga vprizorili nemški člani fakultete, ko je šlo za imenovanje Rande za rednega profesorja. Dobro se tudi spominjam privatnega razgovora s slovitim nemškim romanistom, ki je bil nekaj časa Randov kolega v Pragi. Odkril je svoje nacionalno nasprotstvo in svojo zaslepljeno pristranost z opazko, da more Rando ceniti le kot nabiratelja, sicer da je bil eklektik. Take besede mečejo slabo luč na velikega pravnika, ki je že kot rojen Avstrijec vsekakor poznal vsa večja Randova dela in se je moral pač zavedati, da izreka skrajno nepravično sodbo. Isto, po nacionalnem neprijateljstvu inficirano pojmovanje zveni tudi iz zvutih vrstic, ki jih posveča Randovemu delu *Landsberg*³¹. Sodba tega vodečega literarnega historika gotovo ni potekla iz lastnega proučevanja Randovih spisov. Inače bi mu ne bil mogel nakazati mesta v drugi vrsti za *Exnerjem*, ki je pač odlično pomnožil pandektno književnost, ki pa za pozitivno pravo svoje domovine niti izdaleka ni storil toliko kakor Randa. Še manj je mogla biti ta sodba povzeta iz recenzij, ki so jih vprav nemški pisci napisali o Randovih publikacijah in ki poudarjajo brezizjemno izredne kakovosti Randovega literarnega dela in njegov pomen ne samo za avstrijsko, marveč tudi za nemško pravoznanstvo.³² V nasprotju k takim skazam zdravega nacionalizma se je Randovo rodoljubje udejevalo s tihim znanstvenim in pedagoškim delom za povzdigo narodne kulture brez kričavih fraz in brez izpadov na drugorodce, ki so služili na isti način svoji domovini in svojemu narodu in ki jih je spoštoval,³³ kakor je njih ogromna večina tudi njega spoštovala. Ko pa je bil — gotovo proti svoji volji — poklican na politično bojišče, se je znal boriti tudi z besedami za pravice svoje ožje domovine in napredek svojega naroda. Vsekakor je z znanstvenimi produkti svojega blagoslovljenega duha, znanimi in priznanimi v širokem svetu, z vzgajanjem vrednega mu češkega pravniškega naraščaja in z organizatoričnim delovanjem pri najvišjih čeških kulturnih ustanovah svojemu narodu neprimerno več koristil, kakor na stotine političnih konjunkturistov,

³¹ Geschichte d. D. Rechtsw. III, 2, Noten, 386, op. 15.

³² Prim. le recenzije, navedene v naših opombah 11, 18, 19, 22, 26, 27, 30.

³³ Knjiga o posesti je posvečena manom Savignyja, Brunsu in Jheringa, ona o vodnem pravu pa Windscheidu!

demagogov in puhloslovcev, ki si navadno prisvajajo patent za patriotizem.

Poklanjajmo se manom velikega učenjaka, človeka in Slovana!

Svrha komemoracije pa je, mislim, ne samo ta, da oživimo retrospektivno spomin na velikane duha in da obudimo hvaležnost za to, kar so dali narodu in svetu. Preko tega naj učinkuje produktivno in direktivno: Učimo se ob njihovih vzorih in ravnajmo po njihovem svetlem vzgledu! Srečna sinteza raznih modernih metod, stvarnost in izogibanje polzkemu terenu medle spekulacije in prostopravniškim eksperimentom, temeljitost, harmonično sodelovanje teorije in prakse in mnoga druga dragocena volila so pripadla tudi nam iz bogate zapuščine mojstra Rande. Na nas je, da jih upravljamo vestno in smotreno. Skromni spomenik, postavljen v teh listih, naj nas bodri, da hodimo za velikim pravnikom ne samo po njegovih zanesljivo markiranih znanstvenih potih s čim večjo vnemo in vztrajnostjo. Zavedajmo se tudi, da je najboljša in vselej pozitivna politika akademskega učitelja ta, da dvigne z ljubeznijo do domovine strokovno znanje na osnovah kulture svojega naroda in da mu tako zagotavlja uspešno tekmovanje z drugimi kulturnimi narodi na vseh popriških civilizacije. V práci a vědění je naše spasení. Tod vodijo pota navzgor na ono višino, ki jo je dosegel Randa in na kateri se solnči bratski nam češki narod! Na ta način dobro pripravljen, žanje narod lavorike v tekmi »z uma svetlim mečem«, le tako pripravljen zmaga v borbi za svoj materijalni obstanek; kulturno zaostalemu pa niti najsposobnejši politik ne more priboriti trajne sreče. Sic itur ad astra!

Potreba nove tožbe

(odvzetne, actio tollendi).

Prof. Lapajne (Ljubljana)

1. Primer: Potnik A potuje z letalom. Med vožnjo mu pade iz rok daljnogled, ki ga najde posestnik B na svojem zemljišču. Ko se zglesi A pri njem, se B upira izročiti daljnogled neznanču. Kaj mora dokazati A B-ju, da bo ta po našem veljavnem pravnem redu dolžan izročiti daljnogled?

Ako dokaže lastninsko pravico na daljnogledu (pridobljeno originarno ali derivativno), seveda ni dvoma o B-jevi izročitveni dolžnosti (§ 366). Prav tako ne, ako dokaže publi-